

99 932

॥ श्री ॥

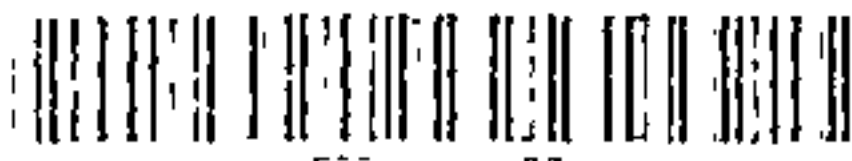
निव-प्रभाव.

लेखक व प्रकाशक

श्री. प्रभाकर बाळाजी ओगले,
(" चिकित्सा—प्रभाकर " कर्ते.)

मुक्ताम—ओगलेवाडी,

सं. औंध, (जि. सातारा.)

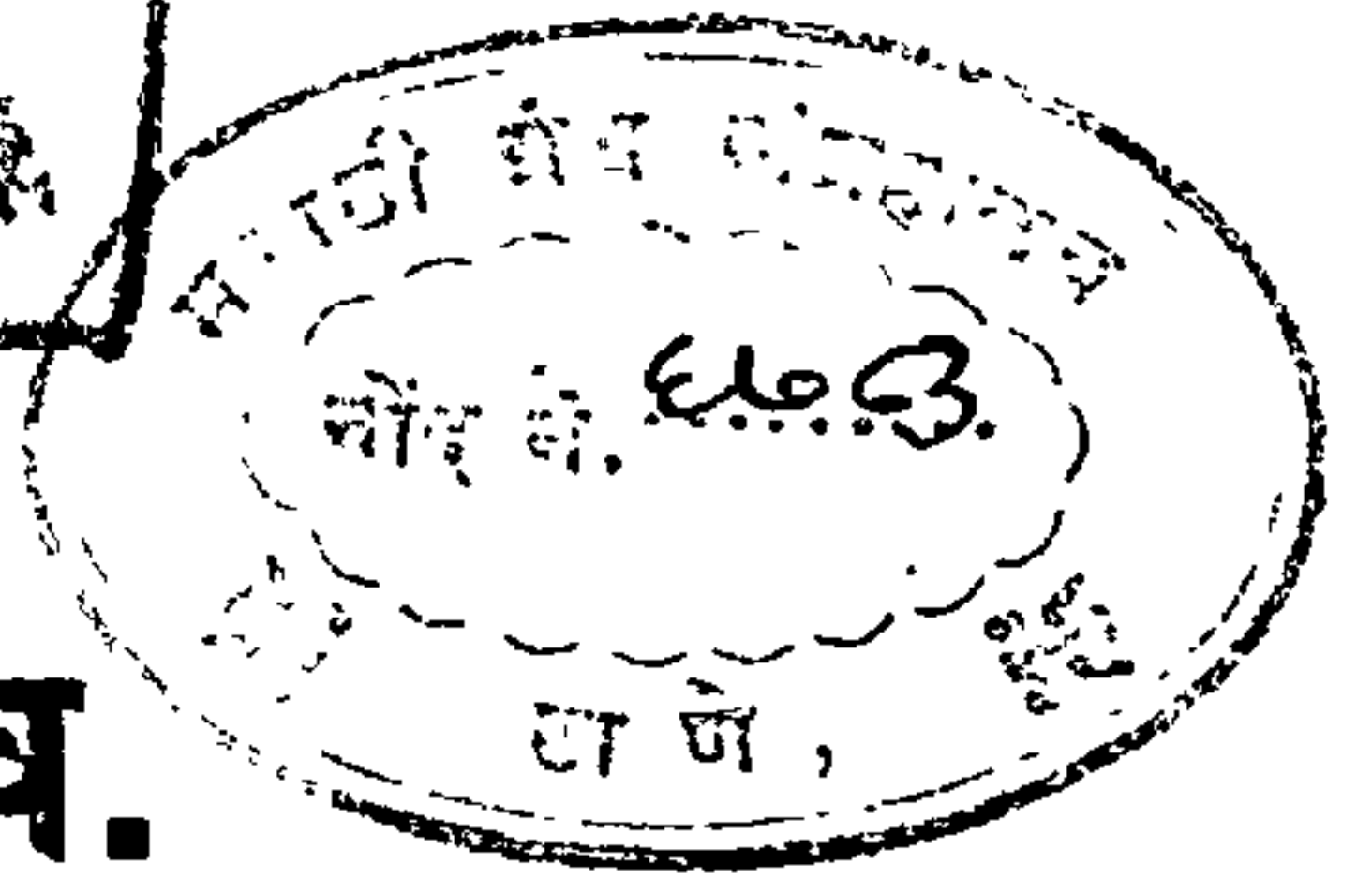
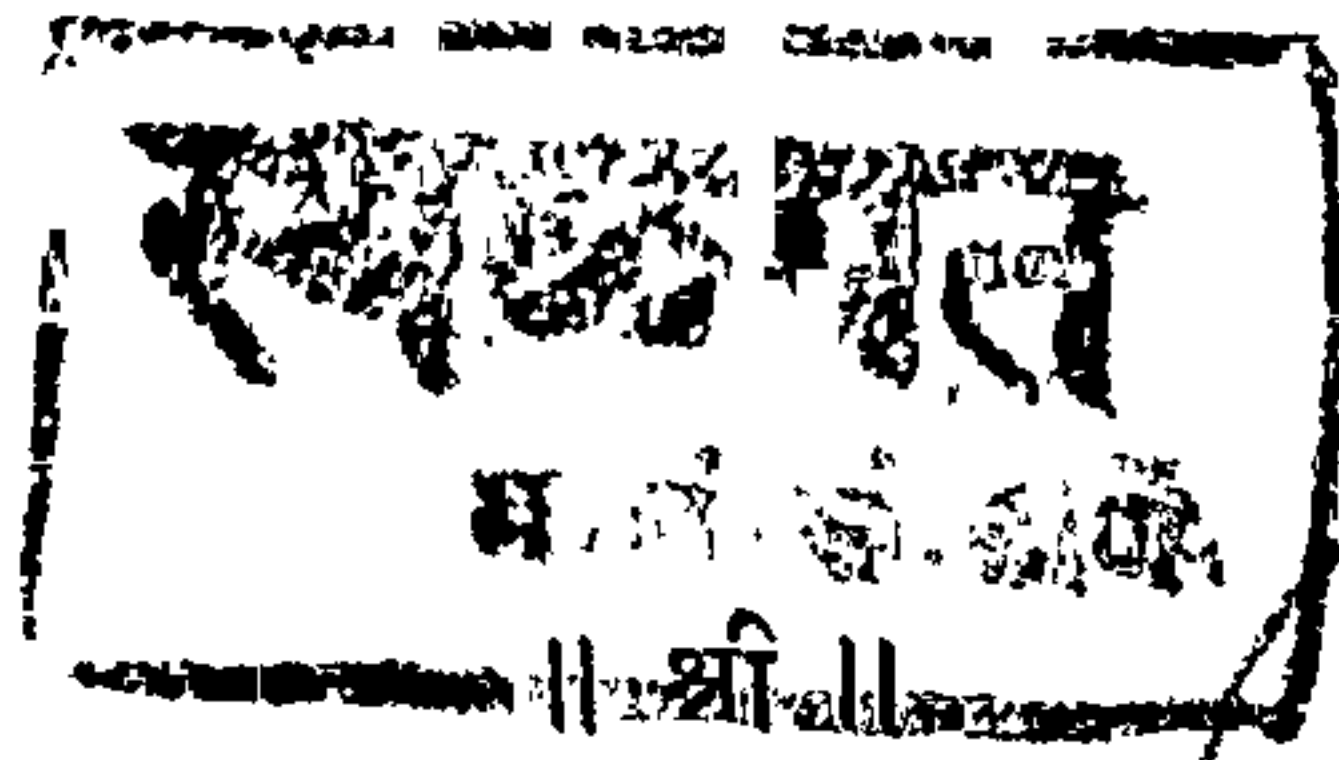

REFBK-0004774

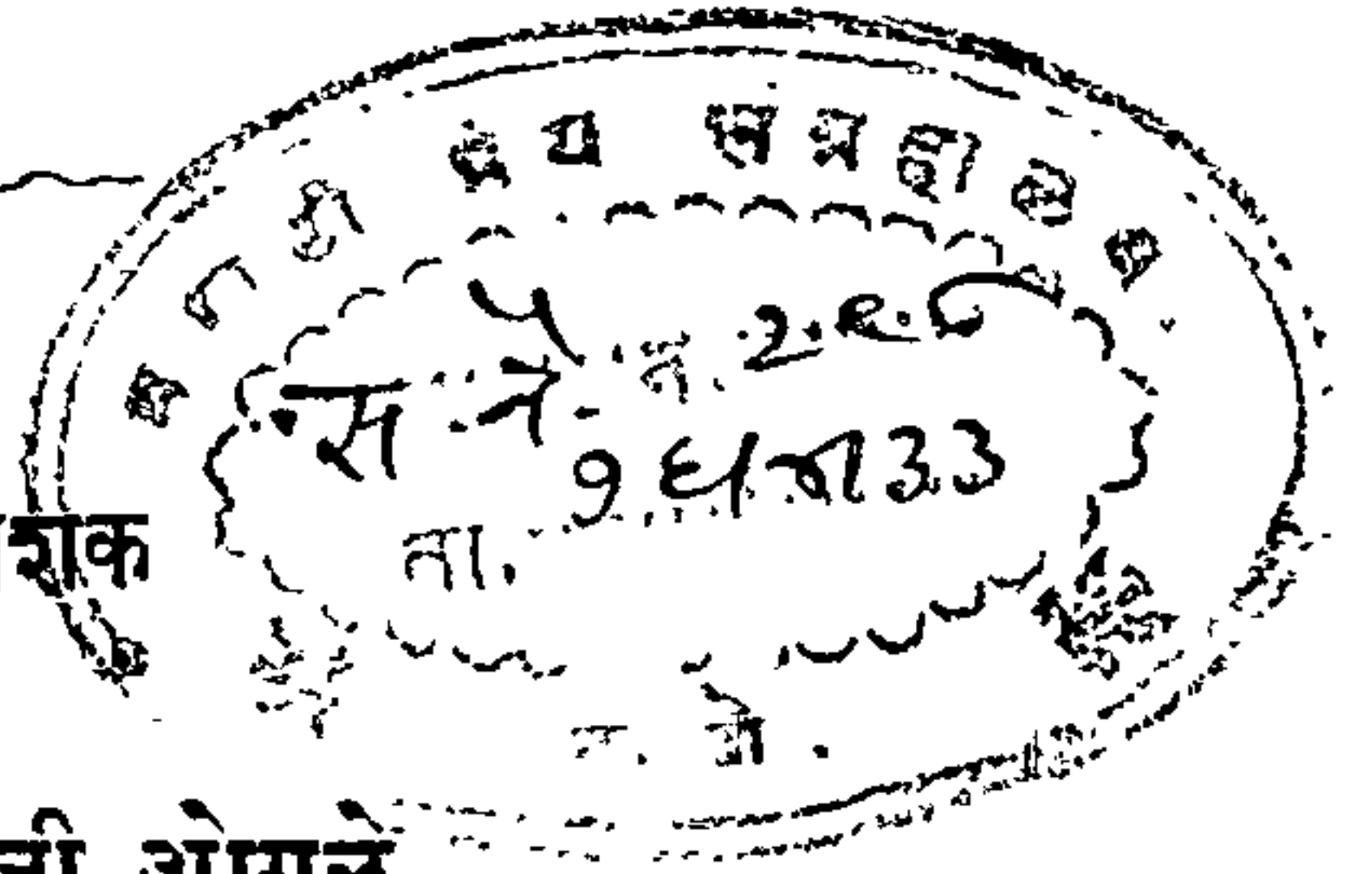
र जोशी,
चित्रशाळा प्रेस, १०२६ सदाशिव पेठ, पुणे.

शके १८५४

किंमत ४ आणे.

निब-प्रभाव.

लेखक व प्रकाशक

श्री० प्रभाकर बाळाजी ओगले,

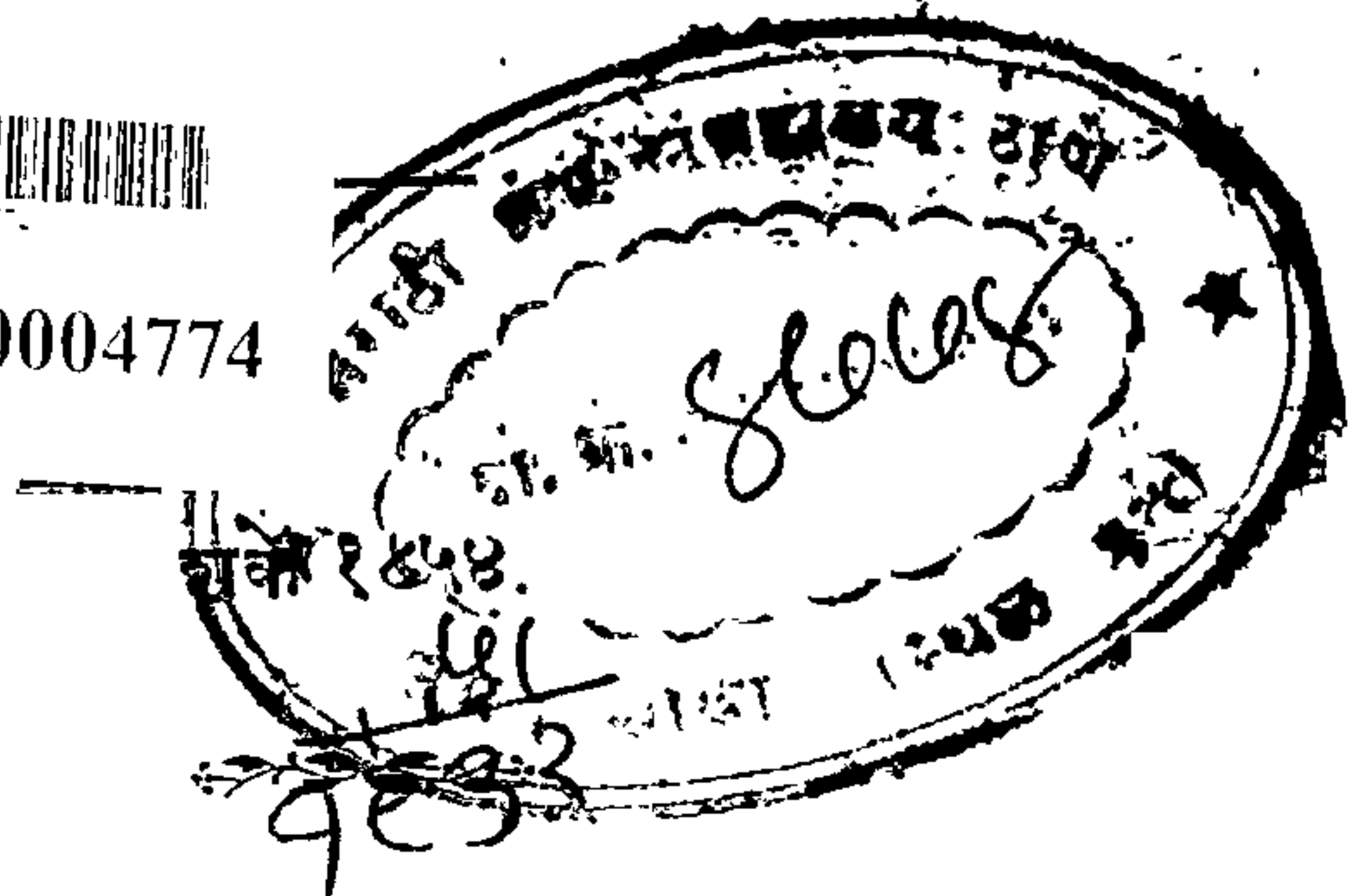
(" चिकित्सा—प्रभाकर " कर्ते)

मुक्काम—ओगलेवाडी,

सं. औंध, (जि० सातारा.)

REFBK-0004774

किंमत ४ आणे.

प्रस्तावना.

निंब वृक्ष हा सर्व हिंदुस्थानांत अनादिकालापासून आशिक्षित व सुशिक्षित लोकांस माहित आहे व गरिबापासून श्रीमंतापर्यंत सर्वांच्या आदरास पात्र झाला आहे. अशा या वृक्षाच्या अंगी कोणते महत्त्वाचे गुण आहेत ते शोधपूर्वक प्रसिद्ध करावे, म्हणून मला जे सोपे व सार्वत्रिक उपयोगी पडणारे प्रयोग वाटले, ते सर्व या लहानशा पुस्तकांत लिहिले आहेत. यांचा सर्वसाधारण लोकांस रोग-निवारणार्थ अल्पश्रमांत व अल्पखर्चांत उपयोग होईल. यांत खरूज-खांडकांपासून महारोग (रक्तपिती), बाळंतरोग यांवीलही उपाय सांगितले आहेत.

यांत ४४ निरनिराळ्या रोगांवर १८४ उपाय दाखविले आहेत. ते अगदी सोप्या मराठी भाषेत लिहिले असल्यामुळे साधारण लिहितां-वांचतां येणाऱ्या स्त्रीपुरुषांस समजतील. त्यांनी व खेड्यांतील पाटील, कुलकर्णी, शाळा-मास्तर यांनीही याचा उपयोग करून घ्यावा अशी विनंती आहे.

मिति फाल्गुन वद्य १२

शके १८५१

प्रभाकर बाळाजी ओगले,

मु. ओगलेवाडी.

दुसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

पहिली आवृत्ती लवकर संपून पुष्कळ मागण्या शिष्टक असल्यामुळे ही दुसरी आवृत्ति काढणें भाग पडलें. या आवृत्तीत नवीन अधिक ९ प्रकरणें व ९५ प्रयोग असून अनेक संस्कृतग्रंथांच्या आधारे शोधपूर्वक घातले आहेत. यामुळे पहिले आवृत्तीपेक्षा ही आवृत्ति दीडपट मोठी झाली आहे. ह्या निंबप्रभाव पुस्तकाबद्दल केसरी, ज्ञानप्रकाश, वगैरे प्रमुख वर्तमानपत्रें व चित्रमयजगदादि प्रमुख मासिक पुस्तकें, वैद्य व डॉक्टर,

खेड्यांतील मास्तर व इतर लिहितांवाचतां येणारे पुरुष व स्त्रिया यांचेही यांतील औषधांच्या महत्त्वाबद्दल चांगले अभिप्राय आले आहेत.

हिंदुस्थानांतील उष्ण हवेच्या प्रत्येक खेड्यांत व गांवांत व रानांत व सडकेवर छायेसाठी लावलेली ही कडूनिंबाची झाडे असतातच, करितां गरीब लोकांनी व श्रीमान लोकांनी सुद्धा व डॉक्टर व वैद्य लोकांनी या फुकट व पाहिजे तेथें सहज मिळणाऱ्या दिव्य औषधींचा उत्तम गुण व महत्त्वाकडे लक्ष देऊन हरवक्त उपयोग करून घ्यावा अशी विनंति आहे.

हे पुस्तक प्रत्येक गांवांत प्रत्येक कुटुंबावत्सलाचें वरी असणें म्हणजे हरवक्त उपयोगी पडणारा वैद्य बाळगल्यासारखेंच आहे.

तारीख १५-४-१९३२

रामनवमी शके १८५४

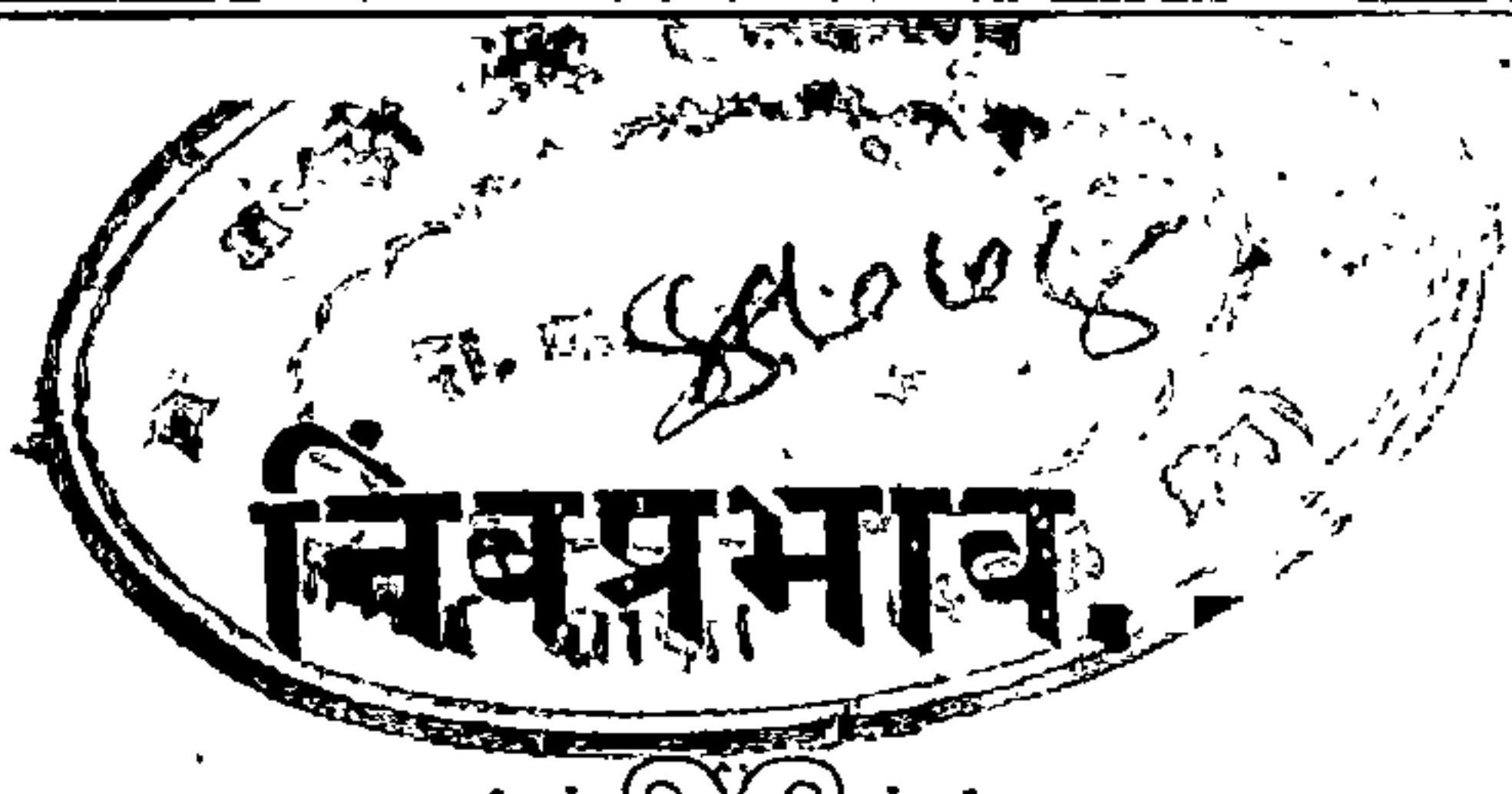
मु. ओगलेवाडी,
संस्थान औंध,
जि. सातारा.

प्रभाकर बाळाजी ओगले.

अनुक्रमणिका.

क्रमांक	पृष्ठ.	क्रमांक	पृष्ठ.
१ अग्निमांद्य. ...	९	२८ नेत्ररोग. ...	३२
२ अपस्मार ...	९	२९ पटकी. ...	३४
३ अफूस उत्तार ...	९	३० पांडुरोग. ...	३४
४ अरुचि. ...	९	३१ पित्त. ...	३४
५ अरुशिका. ...	९	३२ प्रमेह (परमा) ...	३५
६ आम्लपित्त. ...	१०	३३ बालरोग. ...	३६
७ आरोग्य. ...	१०	३४ मस्तकरोग. ...	३८
८ उटी. ...	११	३५ मुखरोग. ...	३९
९ उदर. ...	११	३६ मूळव्याध. ...	३९
१० उन्माद. ...	१२	३७ यकृत. ...	४०
११ उपदंश. ...	१२	३८ वात-रक्त (रक्तपित्ती.)	४०
१२ ऊरुस्तंभ. ...	१४	३९ वातरोग. ...	४१
१३ उवा. ...	१५	४० वारुळ (वाल्मिक) रोग	४२
१४ कामणि (कामला.)	१५	४१ वांति. ...	४२
१५ कुष्ठ. ...	१५	४२ विष. ...	४३
१६ केस काले होण्यास.	१७	४३ विस्फोट. ...	४३
१७ कृमिरोग. ...	१८	४४ विसर्प (धांवरें) ...	४४
१८ खरूज, खांडकें, दट्टु.	१९	४५ व्रण. ...	४४
१९ गंडमाळा. ...	२०	४६ वृश्चिक-दंश. ...	४७
२० ज्वर. ...	२०	४७ शीतपित्त. ...	४७
२१ तृपारोग. ...	२५	४८ शूल. ...	४८
२२ त्वग्रोग व कुष्ठ. ...	२६	४९ श्लेष्मा. ...	४८
२३ दन्तरोग. ...	२९	५० सर्पदंश. ...	४८
२४ दाहरोग. ...	३०	५१ सूज. ...	४९
२५ धूप. ...	३१	५२ स्त्रीरोग. ...	४९
२६ नखुरडें. ...	३१	५३ क्षुद्ररोग ...	५१
२७ नारु. ...	३२		

(सं०) निंब, पारिभद्र, पिचुमर्द, (म०) बाळतनिंब, कडूनिंब, बाळनिंब, (हिं०) नीम. (बं०) नीम, (गु०) लिंबडो, लिंबडा. (का०) वेविनमर. (ता०) वेंबु. (ते०) वेप. (मला०) निंबम्. (को०) वेवारुकु. (इंडियन् लिलेक्.)

कडूनिंबाचा वृक्ष हिंदुस्थानांतच होतो. यानें सर्व हिंदुस्थान व्यापिलें आहे. हा थंड हवेच्या प्रदेशापेक्षां उष्ण हवेंत फार जोमानें वाढतो. तसेंच सजल प्रदेशापेक्षां, निर्जल प्रदेशांतली हवा या वृक्षास चांगली मानवते. निंबवृक्ष कोंकण-भागापेक्षां देशावर फार आढळतात. हीं झाडे बहुतकरून आपोआपच होतात; तरी सावली-करितां सडकेवर दोहीं बाजूंस मुद्दाम लावितात. या वृक्षाची छाया शांत, आरामकारक व शुद्ध असते; म्हणून देवालये व सार्वजनिक जागा या ठिकाणीं हे लावण्याचा प्रघात प्राचीन काळापासून आहे. याशिवाय इतर जमिनींत आपोआप झालेले फार जुने व फार मोठे वृक्ष पुष्कळ आढळतात. हीं झाडे नुस्तें बीं पडून होत नाहींत; कावळ्यांनीं निंबोण्या खाऊन झाडाखालीं किंवा इतर ठिकाणीं त्यांच्या विष्टेंतून बीं पडून पावसाळ्यांत झाडे उगवतात किंवा तसल्या बिया जमवून पाहिजे त्या ठिकाणीं लागवड केल्यास लवकर उगवतात. येरवीं पडलेल्या बिया रुजत नाहींत. फार जुन्या निंबाच्या झाडाच्या खोडास चंदनासारखा वास येतो; म्हणून चंदनाच्या खोडांचा व्यापार करणारे लोक जुनीं निंबाचीं खोडे चंदनाच्या खोडांत मिसळून विकतात. कडूनिंबाच्या झाडाचीं पानें कात्रीदार असून शेवटीं टोंकें असतात व तीं मधल्या लांब काडीच्या दोहीं बाजूंस समोरा-समोर असतात. फुलें बारीक व पांढरीं असून डहाळीचे शेंवटास

त्यांचे घांस असतात. निंबाचीं झाडे फाल्गून व चैत्रमासी पालवून फुलतात; तेव्हां पांढऱ्या फुलांच्या तुण्यांनीं युक्त अशीं फार शोभि-
वंत व रम्य दिसतात व सभोवार मनोहर सुगंध सुटतो. निंबोण्या
रानबोराएवढ्या असून लांबोड्या असतात व पिकल्या म्हणजे
पिवळ्या दिसतात व कडवट गोड लागतात. हीं फळे कावळ्यांस
फार आवडतात. ह्या झाडाचें सर्वांग म्हणजे लांकूड, साल, पानें,
काड्या, फुलें, फळें, मुळें इत्यादि सर्वांगेही उपयोगाचीं आहेत.
लांकूड इमारतीस उत्तम समजतात, कारण तें किडत नाही व त्यास
वाळवीही लागत नाही. बाकी सर्व भाग औषधाच्या उपयोगीं पड-
तात. ह्या उपयुक्त गुणांवरूनच आमच्या पूर्वीच्या ऋषींनीं यास
पारिभद्र म्हणजे कल्पवृक्ष असें सयुक्तिक नांव दिलें आहे, तें योग्य
वाटतें.

निंबवृक्षाचीं संस्कृत नांवे.

निंबः स्यात्पिचुमर्दश्च पिचुमंदश्च तिक्तकः ॥

अरिष्टः पारिभद्रश्च हिंगुनिर्यास इत्यपि ॥

अर्थः—निंब, पिचुमर्द, पिचुमंद, तिक्तक, अरिष्ट, पारिभद्र,
हिंगुनिर्यास.

अशा या अनेक गुणसंपन्न निंबवृक्षाच्या निरनिराळ्या अवयवांच्या
अंगां काय काय गुण आहेत, ते निघंटुकारांनीं खालीं लिहिल्याप्रमाणें
वर्णन केलें आहेत. यावरून वरील लेखाची सत्यता कळेल.

कडूनिंबः—शीत, कडू, ग्राहक, तिखट, अग्निमांद्यकारक,
व्रणरोपक, सुजेला पिकविणारा व बालकांना हितकर असून, कृमि,
वांति, कफ, सृज, पित्त, विष, वायु, कुष्ठ, हृदयदाह, भ्रम, ज्वर,
खोकला, तहान, अरुचि, रक्तदोष, प्रमेह यांचा नाशक आहे.

कोंवळीं पानें:—ग्राहक, वातकर असून रक्त, पित्त व नेत्ररोग-नाशक आहेत.

जून पानें:—शोथघ्न, त्वचेस ओजक, त्वग्दोषहर, त्रणशोधन, त्रणरोपण, कोथ-प्रशमन, क्षुधा कर्मा-मंद करणारी, कृमिघ्न व यकृतोत्तेजक आहेत.

पिकलेलीं सुकीं पानें:—कीड व कसर न लागण्याकरतां कपड्यांत व पुस्तकांत घालतात व घरांतील डांस, पिसवा, चिलटे, केंबरे वगैरे कृमिकीटक मरण्याकरितां जाळून धूर कोंडतात, त्यानें हवा शुद्ध होते.

कडूनिंबाच्या काड्या:—कास, श्वास, अर्श, गुल्म, कृमि, मेह यांचा नाश करतात.

कोंवळें फळ:—स्निग्ध, भेदक, व कडू असून, उष्ण, प्रमेह, मेह, कुष्ठ, कृमि, अर्श, ज्वरांतील दाह, यांचें नाशक आहे.

पिकलेलें फळ:—मधुर, स्निग्ध, कडू, गुरु, पिच्छिल असून कफ रोग, नेत्ररोग, रक्तपित्त, क्षतक्षय यांचें नाशक आहे.

बीज:—कुष्ठ व कृमिनाशक आहे.

निंब-पंचांग:—रक्तदोष, पित्त, कफ, त्रण, कुष्ठ व दाह यांचें नाशक आहे.

कडूनिंबाच्या सालीचा उपयोग तर वैद्यांस चिकित्सेचें कामीं काढे, चूर्णे, फांट, मलमें, तेलें वगैरे अनेकप्रकारें होत आहे. सालींत हवेंत उडणारें तेल, राळेसारखें कडू द्रव्य, पीठ, डिक, शर्कराद्रव्य, कातासारखा कषाय व कडू रवाळद्रव्य इतके पदार्थ आहेत. अंतरसाल तर कडू रवाळद्रव्यांनीं भरलेली असते. बाह्य-सालींत कातासारखें कषाय द्रव्य फार असतें. नुसता अंतरसालीचा काढा घेतला तर त्यांत हीं कडू द्रव्यें रहात नाहींत; फक्त कषाय-द्रव्य मात्र शिल्लक राहतें. पानांत सालीइतकें कडू द्रव्य नसतें. खारट

पदार्थांच्या संयोगानें कडूपणा कर्मी येतो. वियांच्या तेलांत बराच गंधकाचा अंश असतो, त्याचा कुष्ठनाशक सावण होतो.

अंतरसालः—शीतल, नियतकालिक, ज्वरप्रतिबंधक, ग्राही, पौष्टिक, कडू, त्वग्दोषहर, कृमिघ्न, शीतघ्न आणि रसायन आहे. यांतील कडू, रवाळ, आम्लस्वभावीं द्रव्य सेवन करणाराचें त्वचेंतून बाहेर पडतें. हें त्वचेस उत्तेजक व दाहशामक आहे. निंबाचा ज्वर-प्रतिबंधक धर्म सिंकोनाच्या सालीइतका आहे. अखंड सालींत ग्राहीपणा अधिक आहे, म्हणून तिची ग्राही पौष्टिक क्रिया अधिक घडते.

वियांचें तेलः—किंकित् उष्ण, कडू असून कृमी, कुष्ठ, कफ, व्रण, वातपित्त, पित्त, अर्श, ज्वर, शोफोदर व जरा यांचें नाशक आहे. वियांत शेंकडा ४० टक्के तेल निघतें. यांचें आणखी गुण आहेत. ते असेः—पूतिहर, व्रणशोधन, व्रणरोपण, उत्तेजक, कोथप्रशमन, रक्तशोधकत्व, उत्तम कुष्ठनाशकत्व आणि रसायनही आहे. निंबाच्या सर्व भागांपेक्षां तेल विशेष जोरदार काम करणारें आहे. तेलाची क्रिया त्यांतील गंधकामुळें होते. निर्मळ तेलानें जास्त प्रमाणांत दाह होतो; करितां आकृति-प्रकृतीचा विचार करून प्रमाण ठरवावें. अथवा त्यांत त्याच्या अध्याइतकें तिळाचें तेल मिसळून घ्यावें म्हणजे दाह होणार नाही. अस्सल तेलाचें प्रमाण ४ ते १० थेंब व तिळेल मिसळल्यास दीडपट ठेवावें. *

वियांचें तेल काढण्याचें तीन प्रकार आहेत. ते खालीं लिहिलेप्रमाणें.

१ **पहिला प्रकारः**—पिकून झाडाखालीं पडलेल्या व वाळलेल्या बिया जमवून, निवडून, स्वच्छ करून, फोडून, सालपटें पाखडून निवळ बिया वेगळ्या काढून, यंत्रांत दाबून, तेल काढून तें गाळून घ्यावें. हें निर्मळ व उत्तम निघतें.

* हें प्रमाण मोठ्या माणसाचें आहे.

दुसरा प्रकार—निंबबीज पहिल्या प्रकाराप्रमाणें सोळून घेऊन तव्यावर साधारण भाजून, बारीक कुटून, चौपट पाण्यांत शिजवून निवाल्यावर पाण्यावर तेलाचा तवंग येतो. तो कापसाच्या बोळ्याने काढून पिळून तेल घ्यावे.

तिसरा प्रकार—सोललेलें निंबबीज घेऊन चिंचोक्याची सालपटें घालून वांटून नंतर नारळाच्या पाण्यांत खळून ताटास लिंपून उन्हांत ठेवून तेल निचरून येईल तें काढून घ्यावे.

अर्क—कडूनिंबाच्या अंतरसालीषें चूर्ण १० तोळे घेऊन रेक्ट्रीफाईड स्फिरिटच्या ४० तोळ्यांत वाटलींत घालून वाटली ८ दिवस ठेवून दररोज वाटली हलवीत असावे. ८ दिवसांनंतर ब्लॉटिंग पेपरांतून गाळून घेऊन पुन्हां ४० तोळे दारूंत (स्फिरिट) घालून वाटली बंद करून ठेवावी. याचें घेण्याचें प्रमाण अर्धा तोळा आहे.

प्राचीनकाळापासून भरतखंडांत निंबवृक्षाच्या अंगी असलेल्या अनेक अद्भूत गुणांची परीक्षा करून त्यास मू-लोकांतील कल्पवृक्ष असें अन्वर्थक नांव ऋषिवर्यांनी दिलें आहे.

आपल्या आर्यधर्मांत वर्षारंभ चैत्र शुद्ध पतिपदा हा मानला आहे. त्या दिवशीं प्रातःकाळीं अभ्यंग स्नान करून शुचिर्भूत होऊन अमृतापासून उत्पन्न झालेला व कल्पवृक्षासमान योग्यता असलेला जो निंबवृक्ष त्याचीं पानें भक्षावी; म्हणजे मनुष्याचे संपूर्ण रोग नाश पावतात असें लिहिलें आहे, तें सत्य आहे, त्यांत अतिशयोक्ति नाही. कोणी म्हणेल यःकश्चित् कडूजार निंबाचें झाड तें काय आणि त्यास कल्पतरूची उपमा ? परंतु असें म्हणणारांस त्यांत असलेल्या गदानिग्रहाचे व इतर उपयोगांवरून कल्पतरू हें नांव योग्यच आहे असें कळून येईल. असो.

आतां प्रथम वर्षप्रतिपदेच्या (पाहव्याच्या) दिवशीं निंब कसा खावा तें सांगून नंतर त्याचा रोगनाशार्थ कसा उपयोग करून घ्यावा हें सांगतों.

निंबवृक्षार्ची कोवळीं पानें फुलांसह आणून त्यांत हिंग, मिरे, सेंधव, जिरे, ओवा हे पांच जिन्नस यथाभाग घालून सर्व एकत्र वांटून एक किंवा अर्धा तोळा भक्षण करावें. कोणी आवडीप्रमाणें चिंच, गूळ, मिश्र करून खातात. हें प्रमाण ३ तोळेही घेतात. मुलांमुलींस त्यांचे वयोमानाप्रमाणें द्यावें.

अशिक्षित व अडाणी लोकांस पदार्थांचे गुणदोष माहीत नसतात; पण जे पदार्थ निरनिराळ्या रोगांवर हितावह असतात, ते कोणत्या-तरी प्रकारें योग्य वेळीं त्याच्या भक्षणांत यावे म्हणून शास्त्रकारांनीं चैत्र शुद्ध प्रतिपदेचे दिवशीं निंब भक्षणांत यावा असा नियम घालून दिला आहे.

वास्तविक पाहतां नुसतीं पानेंच खाऊन किंवा पानांचा पाणी घालून वांटून रस काढून पिऊन तेजःपुंज निरोगी अशीं मनुष्ये व विरक्त असे बावा-त्रैरागी सशक्त असे पाहतोच; यामुळे या वृक्षाच्या आंगचा अलौकिक गुण पाहून आश्चर्य वाटतें.

कडूनिंबाच्या अंगीं असे रोगपरिहारक व रोगानुत्पादक गुण असल्यामुळे त्याचा केव्हांही उपयोग करून घेतां येईल; मग चैत्र शुद्ध प्रतिपदेच्या दिवशींच भक्षणविधि कां सांगितला आहे ? असा प्रश्न सहजच येतो.

चैत्रमास म्हणजे भर उन्हाळा. या दिवसांत नद्या, तळीं, विहिरी, ओढे यांतील पाणी आटून नद्या ओढे यांस खांडवे पडतात; तळ्यांतलें पाणी आटून कांहींत गुडघ्याइतकें तर कांहींत पाऊल न बुडेइतकें पाणी असतें; त्यांतच म्हशी बसविणें, म्हशी धुणें, कपडे धुणें, स्नान करणें व याहूनही घाणेरडे प्रकार घडतात;

स्यामुळें पाण्यांत अनेकप्रकारचे रोगजंतू उत्पन्न होऊन त्यांची वाढही अनुकूल स्थितीमुळें जलदीनें होते. ही स्थिती नदी, ओढे, तळीं वगैरेची झाली. आंत उतरून पाणी भरण्याच्या विहिरी तर घाणीचीं कुंडेंच होत. तेथें वरील प्रकारापेक्षां अधिक घाणीचा नमुना पाहण्यास मिळतो. ओढून पाणी काढण्याच्या कांहीं विहिरी मात्र वरील प्रकारास अपवाद आहेत; त्यांत या वसंतऋतूंत जरी पाणी थोडें असलें तरी स्वच्छ व निर्दोष मिळतें; तथापि हे वळीव पावसाचें दिवस असल्यामुळें एखादा मोठा पाऊस पडला तर अस्वच्छभागांतील पाणी वाहून येऊन सांठल्यामुळें निर्दोष असें पाणी मिळणें साहजिकच अशक्य होतें. त्यांत या दिवसांत पाण्यांत तुरटीची पूड घालून आधण आणून निववून निर्दोष करून प्याल्यास रोग होणेस प्रतिबंध होईल. परंतु इतका उपद्रव्याप कोणी अज्ञ तर काय, पण सुझही करीत नाहींत, यामुळें साहजिकच नारू, जंत, पटकी, इसब, वारूळ व इतर चर्मगत रोग इत्यादि लहानमोठ्या अंतर्बाह्यरोगांच्या प्रसारक सांथी उत्पन्न होऊन जनसंहार कसा होतो हें आपण पाहातोच. या रोगप्रसारास आळा बसावा व दूषितजलापासून झालेल्या व होणाऱ्या रोगांचें निर्मूलन व्हावें व पुढें रोग होऊं नयेत म्हणून या निववृक्षाच्या पल्लवांची व फुलांची औषधमय चिकित्सा धर्मशास्त्रकारांनीं धर्मसंस्कारांत गोवून तिची योजना चैत्रमासांतच केली आहे; पण ही एक दिवसापुरतीच केली आहे, यापेक्षां एक महिनाभर निवसेवन केल्यास त्या मनुष्यांस दूषित जलासंबंधीं व हवेसंबंधीं होणाऱ्या कोणत्याही रोगांचें भय नाहीं, हें अगदीं सत्य आहे.

निंब हा जात्या कडू असल्यामुळें स्वभावतःच कोणासही खाण्यास कठीण जातो. पण एकदां आरंभ करून दृढ निश्चयानें खाऊं लागल्यास मग त्याचें कांहींच वाटत नाहीं. उलट व्यसन किंवा संवयच लागते. इतर गांजा, अफू, चिरूट, कुचला, तंबाकू वगैरे मादक व

घातक पदार्थांच्या व्यसनांत गडलेले लोक आपण पुष्कळ पाहातोच; हे सर्व पदार्थ कडू आहेत; पण संवर्षामुळे त्यांचें त्यांस कांहींच वाटत नाही. उलट त्या त्या व्यसनाच्या पदार्थांची तलफ आली म्हणजे तो पदार्थ न मिळाल्यास चैन पडत नाही आणि शरीरावर व मेंदूवर त्याचा दुष्परिणाम होऊन आयुष्याचा नाश होतो; पण कडूनिंबाची संवय किंवा व्यसन लावून घेतल्यास शरीरास हितावह, रक्तशुद्धिकर, मेंदूस हितकर व शांतिदायक, शरीराचें तेज व ओज वाढविणारे, आरोग्यकारक, बलदायक, इत्यादि अनेक फायदे आहेत. वर सांगितलेल्या गांजा, अफू वगैरे मादकव्यसनी पदार्थांस किंमत फार पडते यामुळे शरीराबरोबर द्रव्याचाही नाश होतो; पण कडूनिंब सर्व प्रांतांत फुकट पाहिजे तितका मिळतो; करितां सूज्ञांनीं अवश्य याचा फायदा करून घ्यावा व आपलें व आपल्या कुटुंबांतील माणसांचें आरोग्य रक्षण करून घ्यावें; म्हणून पूर्वीच्या दयाळू सूज्ञ शास्त्रकारांनीं धर्मशास्त्रांत नियम घालून वर्षप्रतिपदा वर्षारंभ दिवशीं एक दिवस तरी निंब (पल्लवपुष्पांसह) भक्षण घडून आरोग्य मिळावें, अशी योजना केली आहे. आणखी कडूपणा कमी होऊन खाण्यास सुलभ व्हावें म्हणून निंबाच्या गुणाप्रमाणेंच जतुंनाशक पदार्थ मिरे, हिंग, सैधव, ओंवा, जिरे यांचें मिश्रण घालून वांटून खावें असें प्रतिवर्षाच्या पंचांगांत आरंभीच सांगितलेलें असतें. सर्व आरोग्य, आयुष्य रक्षणारांनीं हा नियम एक महिना किंवा १५ दिवस किंवा ७ दिवस तरी पाळून अनुभव पहावा म्हणजे वरील लेखाबद्दलची खात्री होईल.

निवप्रभाव.

आतां कडूनिंबाच्या झाडाच्या अंगप्रत्यंगांचा औषधींच्या कामा रोगनिवारणार्थ कसा कसा उपयोग करावा, याचा खुलासा पुढे दाखविला आहे, त्याप्रमाणे करावा.

१ अग्निमांद्य.

१ अग्निमांद्य, भ्रम, दाह, ज्वर, पोळशूळ, यांस कडूनिंबाची साल, कडू पडवळ, गुळवेल, यांचा अष्टमांश काढा द्यावा. दिवस ७ ते १४ रातीं निकाढा द्यावा.

२ एक भाग कडूनिंबाच्या पानांचा रस, ६ भाग साखरेचे सरबत, मिसळून त्यांत लवंगा व मिरे यांचे चूर्ण घालून प्यावे म्हणजे पचनक्रिया वाढते.

२ अपस्मार.

१ बकाणनिंबसाल, कडवी नाय, शेवग्याची साल, यांच्या काढ्यांत गोमूत्र व तिळाचे तेल मिसळून कढवून तेल उरल्यावर गाळून कुपीत ठेवावे. ह्याच्या मर्दनाने अपस्मार नष्ट होतो.

३ अफूस उतार.

१ कडूनिंबाच्या पाह्याचा रस वांती होईपर्यंत पाजावा.

४ अरुचि.

१ कडूनिंबाची साल व गुळवेल ह्यांचा आंगरस साखर घालून द्यावा. दि. ३.

५ अरुंशिका.

१ कडूनिंबाची पाने व सेंधव पाण्यांत वांटून लेप करावा. अरुंशिका जाते. ३।५.

६ आम्लपित्त.

आम्लपित्तास उत्तम काढाः—कडूनिंबाची साल, काडे-
चिराईत, अड्डळशाचीं पानें, गुळवेल, पित्तपापडा, हिरडा, बेहेडा,
आवळकाठी, कडू पडवळ, ह्यांचा समभाग काढानिकाढा प्यावा.
दि. ७ ते १४.

२ निंबाची साल, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी, कडू पडवळ
ह्यांचा काढा मध घालून प्यावा. तो दाह, ओकारी, व शूल, व कफ
यांस घालवितो. दि. ७.

३ कडू पडवळ व कडूनिंबसाल, ह्यांच्या काढ्याबरोबर ओका-
रीचें औषध द्यावें. आणि नळीतेडाचें चूर्ण, मध, आवळकाठीचा
काढा हेंच रेचन द्यावें.

४ कडूनिंबसाल, गुळवेल, चित्रक, कडूपडवळ, ह्यांचा काढा-
निकाढा निवाल्यावर मध घालून प्याल्यानें आम्लपित्त जातें.
दि. ७।१४.

५ अड्डळसा, गुळवेल, पित्तपापडा, कडूनिंबाची साल, चिराईत,
माका, त्रिफळा, कुळथ्या ह्यांचा काढानिकाढा निवाल्यावर मध
घालून प्यावा. आम्लपित्त जातें. दि. ७।१४.

६ एक भाग पंचनिंबचूर्ण (पान, फूल, मूळ, साल व फळ),
२ भाग वरधारा, १० भाग सातू, सर्व एकत्र कुटून थंड पाण्यांत
घालून त्यांत साखर घालून गोड करून प्यावें. भयंकर कफपित्तशूल
जातो, व त्यांत मध घालून प्याल्यानें कठीण आम्लपित्त जातें.

७ आरोग्य.

१ सदा निरोगी राहाण्यासः—कडूनिंबाचा पाला वांटून एक
तोळा, हिंग १ गुंजभार, कापूर २ गुंजभार, गूळ १ तोळा हीं
सर्व एकत्र खलून गोळा करून रोज रात्री निजतांना खावी. हें नित्य
सेवन केल्यास प्रकृति निरोगी राहिल.

२ कडूनिंबाच्या बियांचें तेल अर्धा तोळा व एरंडेल २ तोळे हें सकाळीं प्यावें म्हणजे रसायनाचा गुण देऊन आरोग्य व आयुष्य वाढवितें.

८ उटी.

१. कडूनिंबाचीं पानें, कोष्ट, हळद, दारुहळद, कडूपडवळ, शेवग्याचें बीं, चिरफळें, धने, शिरस, यांचें चूर्ण ताकांत कालवून प्रथम करंजाचें तेल अंगास लावून, चोळून मग वरील ताकांत कालविलेलें उटणें लावून वाळव्यावर स्नान करावें; म्हणजे कंडू, खरूज, पुटकुळ्या, कोष्ट, कुष्ट, सूज हीं सर्व जातात.

२ कडूनिंबाचा पाला, लोध्र, हिरडेदळ, आंब्याच्या झाडाची साल, डाळिंबाच्या फळाची साल ह्यांचें वस्त्रगाळ चूर्ण करून पाण्यांत कालवून उन्हांमुळें व इतर कारणें शरीरास आलेला काळसरपणा ह्या उटीनें जातो.

३ कडूनिंबाचा पाला, हिरडेदळ, आंब्यांच्या झाडाची साल, डाळिंबाचीं फुलें, मालतीचीं पानें, कचोरा, समभाग वांटून पाण्यांत कालवून उटी केल्यास अंग स्वच्छ होऊन त्वग्रोग जातात.

९ उदर.

१ जलोदर, वातरक्त, गुल्म, कुष्ट, प्लीहा, यकृत, मगंदर, वायु, कच्छपोदर, या सर्व रोगांस उत्तम औषध—कडूनिंबाचें पंचांग, समुद्रफेण, काडेचिराईत, आवळकाठी, हिरडा, बेहडा, माका, रानबावच्या, अश्वगंध, पांढरीवसु, देवदार, गुळवेल, कडूवंदावनमूळ, गोरखमुंडी, शेवग्याची साल, देवडांगर, पळसाचेंमूळ, सर्व समान घेऊन वस्त्रगाळ चूर्ण करून त्यासमान देवडांगरी चूर्ण मिळवून हें चूर्ण थंड पाण्यांतून पावतोळा घेतल्यास वरील रोग जातात. हाच उत्तम उपाय आहे. दि. ७।१४।२१.

२ पांढरीवसु, कडूनिंबाची साल, कडूपडवळ, सुंठ, कुटकी, गुळवेल, दारूहळद, व हिरडा यांचा काढानिकाढा प्याल्यानें सर्वांग-सूज, उदर, श्वास, कास, शूल आणि पांडुरोगही जातात. दि. ७।१४।२१.

१० उन्माद.

१ कडूनिंबाची साल, ञडोळसामूळ, खैरसाल, कडूपडवळाची पाने, गुळवेल, आंवळकाठा यांचा काढा तुपाच्या चौपट घालून कढवून तूप उरले म्हणजे गाळून रोज दोन वेळ नस्य करून पोटांतही १-२ तोळे पाजावे; म्हणजे उन्माद, विसर्प, वातरक्त, कुष्ठ, मुल्म हीं जातात.

११ उपदंश.

१ कडूनिंबाच्या पानांचा फांट दरवेळीं आठ ते दहा तोळे घ्यावा. सकाळसंध्याकाळ दि. ७।१४. पथ्यः—तूप, रोटी, तुरीचें वरण, जोंधळ्याची भाकरी, मीठ वर्ज्य.

२ फिरंगोपदंश किंवा गर्मीसः—सकाळसंध्याकाळ कडूनिंबाच्या सालाचा काढा १ तोळा तूप घालून ८ ते १० तोळेपर्यंत घ्यावा. काढा अष्टमांश करावा. दि. ७।१४।२१. आजाराच्या स्वरूपाप्रमाणें. पथ्य वरीलप्रमाणें.

३ बद, गांठ, व्रणाची सूज यांसः—कडूनिंबाचीं पाने वांटून ऊन करून बांधावीं.

४ उपदंशविकारानें शिश्नावर पुरळ, फोड, चट्टे, किंवा जखम झाल्यास निंबाच्या झाडाच्या पाल्याच्या काढ्यानें वरचेवर धुवून संकजिण्याची पूड बसवावी; जखम भरून येते. किंवा कडूनिंबाचे बियांचें तेल लावावे, लवकर गुण येतो.

५ कडूनिंबाची साल, कडू पडवळ, हिरडा, बेहेडा, आंवळ-काठी, खैरसाल, गुळवेल, प्रत्येकीं पाव तोळा घेऊन चेंचून ४० मार पाणी घालून अष्टमांश काढा करून सकाळीं व रात्रीं निकाढा प्यावा. प्रत्येक वेळीं काढा पितांना दीड मासा गुग्गुळ घालून प्यावा. दि. ७।१४. सर्वप्रकारचें उपदंशविकार जातात. पथ्यः—तेल, तिखट आणि स्त्री वर्ज्य.

६ उपदंश-व्रण-संबंधीः—दाह, पू, स्राव, लाली यांस—कडूनिंबाचा पाला, करंजाचीं फळे, सागवान, बाभूळ, वड यांच्या सालींच्या कल्कांत चौपट पाणी व एकपट तूप घालून कढवून तूप उरलें म्हणजे गाळून ठेवून, दररोज व्रणाचे चट्यांस लावावे. उत्तम गुण येतो.

७ उपदंशासंबंधी गर्मीस व कडकीसः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस ५ तोळे घेऊन त्यांत १ तोळा खडीसाखर घालून प्यावा. पाल्यांत पाणी घालून वाटल्याशिवाय रस निघत नाही हे ध्यानांत असावे. हे औषध सकाळसंध्याकाळ घ्यावे. दि. ७।१४।२१.

८ उपदंशासंबंधी व्रणासः—कडूनिंब, अर्जुनसादडा, पिंपळ, कळंब, सागवान, जांबूळ, वड, उंबर, वेत, यांच्या सालींचा काढा व्रण धुण्याकरितां घ्यावा, आणि त्यांच्या सालींच्या कल्कांत तूप सिद्ध करून व्रणावर लावावे.

९ उपदंश—सुवर्णवर्ख पानें ३, हिरड्याची पूड १॥ मासा, आवळ्याचें चूर्ण १॥ मासा, कडूनिंबाच्या पानांचें चूर्ण १॥ मासा, अंबेहळद १ मासा, गुळवेलीचें चूर्ण ३ मासे एकत्र करून त्याचे २ भाग करून गाईच्या तापविलेल्या दुधाबरोबर सकाळसंध्याकाळ घेतलें असतां ४० दिवसांत सर्व शरीरावर गर्मीच्यायोगानें आलेसा तांबडा पुरळ, फोड, मूलांत जाणारा घट्ट

पदार्थ ह्या सर्व व्याधी नाहीशा होतात. पण सोन्याचा वर्ख न घातल्यास दुप्पट दिवस लागतात.

उपदंशचे त्रण धुणेस.

१ कडूनिंबपानें, रुईमूळ, जाईची पानें, सातवीणसाल, पांढरी कणेर, यांच्या काढ्यांत गोमूत्र घालून त्रण धुतल्यास त्रणांतिल कीड मरून त्रण मरून येतो. दि. ७।१४.

२ कडूनिंबपानें, जाई, कडूपडवळ, कुटकी, दारुहळद, पांढरी उपळसरी, मंजिष्ट, काळावाळा, सैंधव, मोरचूत, ज्येष्ठमघ, या सर्वांसमान करंजाच्या बिया घेऊन सर्वांच्या कल्कांत तूप सिद्ध करून तें त्रणांत भरावें. म्हणजे बारीक तोंडाचे मांसमिश्रित खोल व स्रवणारे पीडादायक त्रण चांगले शुद्ध होऊन मरून येतात.

३ कडूनिंबाचीं पानें कडूपडवळ ह्यांचा काढा त्रण धुण्यास प्रशस्त आहे.

४ त्रणांतील कृमिनाशास—कडूनिंबपानें, निर्गुडीपानें, करंजपानें, यांचा रस त्रणासंबंधी कृमिनाशक उत्तम आहे. कडूनिंबाचीं पानें, सैंधव, तिळाचाकल्क, हळद, दारुहळद, तेड, ज्येष्ठमघ, यांच्या लेपानें त्रण शुद्ध होऊन मरून येतात.

५ कडूनिंबसाल, धावडा, अर्जुन, कदंब, बोर, खैर, सिसवा, यांच्या अंतरसालीच्या काढ्यानें शिशु धुतल्यानें शिशुच्या जखमा त्रण, फोड, घाव बरे होतात. दि. ३।७ रोज ३ वेळां धुवावें.

१२ ऊरुस्तंभ.

१ दंतिमूळ, द्रवंती, (जेपाळ) तुळसपानें, पांढऱ्या मोहऱ्या टाकळीमूळ, शेवगासाल, वेखंड, कुडा, कडूनिंबसाल, यांचा रस किंवा काढा ऊन ऊन प्याल्यानें ऊरुस्तंभ जातो. दि. ७.

१३ उवा.

१ डोकींतील उवांस व लिखांसः—रात्रीं निजतेवेळीं कडूनिंबाच्या बिया वांटून डोईस माखून वर एरंडाचें पान बांधून त्यावर फडकें बांधून निजावें. सकाळीं सावण किंवा शिकेकाईनें धुवावें. उवांचा नाश होतो.

१४ कामीण (कामला.)

१ कडूनिंबाच्या अंतरसालीचा काढा; सुंठीचें चूर्ण व मध घालून घ्यावा. रात्रीं निकाढा घ्यावा. दि. ७, १४. पथ्यः—तेलकट; आंबट वर्ज्य.

२ कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस, त्रिफळ्याचा काढा, दारुहळदीचा काढा, गुळवेलीचा रस, ह्या ४ औषधीपैकीं एक सकाळीं मध घालून घेतलें तरी कामीण नाश पावतें. दि. ७, १४.

३ कामला व पांडुगोसांसः—कडूनिंबाचीसाल, त्रिफळा, गुळवेल, कुटकी, काडेचिराईत, अडुळसा, या ८ जिनसांचा काढा मध घालून घ्यावा. कामीण व पांडुरोग जातो.

४ कामलाः—कडूनिंबाच्या पानांचा रस, मध घालून सकाळीं घ्यावा. दि. ७ कामला जाते.

१५ कुष्ठ.

१ कुष्ठ, कंडू, पीटिका, कोठ, शोफ यांस—कडूनिंब, कडूपडवळ तुळस, हळद, दारुहळद, कोष्ठकोळिंजन, आस्कंद, देवदार, शेवगा शिरस, चिरफळ, धणे, दालचिनी, समभाग चूर्ण ताकांत वांटून, पूर्वी शिरसाचें तेल अंगास लावून नंतर औषधानें तयार केलेलें ताक चोळावें. गुण चांगला येतो.

२ विस्फोट, उदरद, कोठ, क्षत शीतपित्त, कंडू, रक्तपित्त यांस कडूनिंबाचीं पाने वाटून तुपाबरोबर अथवा आवळकाठीबरोबर खावीं गुण चांगला येतो. दि. ३।७।१४ रोगमानाप्रमाणें.

पांढऱ्या कोडास.

३ निंबोण्या, आस्कंद, वावडिंग, चित्रक, विब्बा, बाहवा, दंतिमूळ, हीं कांजींत वाटून लेप करावा; पांढरा कोड जातो. दि. २१.

४ कडूनिंबपानें, गुंजा, कोष्टकोळिजन, वेखंड, हीं पाण्यांत वांटून लेप करावा. पांढरें कोड जातें. दि. २१.

५ पांढरी गोकर्णीमूळ, कडूनिंबपानें, निर्गुडीकाळीमूळ, पाण्यांत वांटून लेप करावा. श्वेतकुष्ठ जातें. दि. २१.

६ निंबोण्या, गंधक, विबा, वावडिंग, दंतीमूळ, बाहवा, चित्रक कांजींत वांटून लेप करावा. पांढरें कोड जातें. दि. २१.

७ कडूनिंबसाल, खैरसाल, हिरडा, बेहडा, आंवळकाठी, कडू-पडवळ, गुळवेल, अडुळसा, ह्यांचा काढानिकाढा घेतल्यास कडू, विस्फोटादि कुष्ठ जातात. दि. २१.

८ सर्व कुष्ठांवरः—कडूनिंबाचीं मुळें, पानें, फळें, फुलें, साल, हीं पांच अंगां घेऊन बारीक चूर्ण करून तें चूर्ण पंधरा पळें द्यावें; लोहभस्म, बाळहिरडे, टाकळ्याचें बीज, चित्रकमूळ, विब्बे, वावडिंग, खडीसाखर, आंवळकाठी, हळद, पिंपळीं, मिरे, सुंठ, वावच्याचें बीज, बाहव्याचा मगज, गोखरूं, हीं पंधरा औषधें एक एक पळ घेऊन बारीक चूर्ण करावें. मग पूर्वींचें व हें अशीं दोन्ही चूर्णे एका जागीं करून माक्याच्या रसाची भावना द्यावी; वाळल्यावर खैराचे सालीचा काढा अष्टमांश करून त्याची एक भावना देऊन विबळ्याचे अथवा असाण्याचे सालीचा काढा अष्टमांश करून एक भावना देऊन तें चूर्ण वाळवावें. हें चूर्ण खैराची साल व असाण्याची साल या दोन्ही सालींचे काढ्यांत अथवा तुपांत किंवा दुधांत एक कर्ष प्रमाण घालून घेतलें असतां एक महिन्यानें सारीं कुष्ठें जातात. याला पंचनिंब चूर्ण म्हणतात. हें सर्व रोगांचा नाश करितें, व रसायन (रसादि धातु) उत्पन्न करणारें आहे.

९ सर्वप्रकारच्या कुष्ठांस—शक्त्यनुसार निंबाच्या पानांचा रस पाणी घालून वांटून काढून ३ ते ५ तोळे पिऊन नंतर तूप घालून पेज प्यावी, व नुसत्या तूपमाताचें पथ्य करावें. दि. २१। ३०।४२ उत्तम गुण येतो.

१० रोज निंबाचीं १० पानें पाणी घालून कल्क अथवा कडू-निंबाचीं पानें आंबळकाठी, अथवा वावडिंगें, अथवा रानवांबच्या घालून कल्क सेवन केल्यास व पथ्यास तूपमात घेतल्यास सर्व कुष्ठें जातात. रोज सकाळीं एक वेळ. दि. ४२ सोसेल तसा खावा. आंबळकाठी वगैरेची मात्रा अर्ध तोळा घ्यावी.

११ कंडुग्र महाकषायः—चंदन, जटामांसी, करंजसाल, निंब, कारळे, कुडा, शिरस ज्येष्ठमध, दारुहळद, नागरमोथे, यांचा काढा कंडूनाशक आहे. रक्तशुद्धि करणारा आहे.

१२ ब्रह्मचर्यानें राहून कडूनिंबाच्या पंचांगाचें चूर्ण खैराच्या सालीच्या काढ्यांतून सोसेल तसें घ्यावें. सर्व कुष्ठें जाऊन देह शुद्ध होतो. दि. २१।४२.

१३ दद्रु व गजकर्ण यांस—नुस्ता गूळ चोळावा व नंतर खाजवून निंबाचा पाला किंवा चिंचेचा पाला चोळावा. म्हणजे दद्रु नष्ट होतो. दि. ३।७.

१४ सर्वप्रकारच्या रक्तविकारांस—कडूनिंबाच्या फुलांचा रस २। तोळे घ्यावा. दि. २१.

१६ केस काळे होण्यास.

१ कडूनिंबाच्या विद्या सोलून त्यांस माक्याच्या रसाचीं व असा-ण्याच्या काढ्याचीं सातसात पुटें देऊन त्यांचें तेल काढून दररोज नस्य १ महिना केल्यास केसांचा पांढरेपणा समूळ जाऊन ते काळे-भोर होतात. पथ्यः—दूधमात, वरण, भाकरी.

२ कडूनिंबाच्या बियांच्या नुसत्या तेलानेहो नस्य केल्यास केस काळे होतात. पण उशीराने होतात. पथ्यः—वरीलप्रमाणे.

३ कडूनिंबाचीं पाने, हिरडा, बेहेडा, आंवळकाठी, माका, लोहचूर्ण, हीं मेढाच्या मुतांत खलून रात्री केसांस लावून सकाळीं धुवावे केस काळे होतात. दि. १४।२१.

४ कडूनिंबाच्या बियांच्या तलास माक्याच्या रसाचीं व असनाच्या सालीच्या अष्टमांश काढ्याचीं ७ पुटे देऊन (अथवा बियांसच पुटे देऊन तेल काढून) त्याचे नस्य १ महिना रात्री करून दूधभाताचे (गाईच्या) पथ्य केल्यास पांढऱ्या केसांचे काळे केस होतात.

१७ कृमिरोग.

१ पोटांतील कृमि व बाश्च कृति मरण्यासः—जंतास कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस त्रयोमानाप्रमाणे दोन ते आठ तोळे पाजावा व बाह्यकृमींस बियांचें तेल अंगास लावावे.

२ जंतांस कडूनिंबाच्या पाल्याचा फांट, वावडिंग व ओव्याचें चूर्ण घालून पाजावा. तांबडे जंत पडतात.

३ दोर्हाकडून पडणाऱ्या जंतांस कडूनिंब, खैर, कुडा यांच्या साली १, १ ताळा, हिरडा, बेहेडा, आंवळकाठी, वेखंड, सुंठ, मिरे, पिंगळी, नळीतेड, हीं पावपाव तोळा घेऊन अष्टमांश काढा करून गोमूत्र घालून पाजावा. अनेक कृमि नाश पावतात.

४ जंत पडून शौचास साफ होणेसः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस १ तोळा, ह्यांत वावडिंग व पळसाच्या बियांचें चूर्ण १॥ मासाभार घालून मधांतून चाटवावे. थोर माणसास ५—६ मासेभार चूर्ण घालून निंबाचा रस ५ तोळे पाजावा.

५ कडूनिंबाची अंतरसाल १ तोळा, अजमोदा, वावडिंग,

पळसाचें बीं, चोरओवा, प्रत्येकीं पावपाव तोळा वांटून गुळांत काल-
वून घावें. मुलांस वय पाहून पाव किंवा निम्मे घावें. तत्काळ
जंतांचा नाश होतो.

६ वीस प्रकारच्या कसल्याही जंतांस:—कडूनिंबाच्या
पाल्याच्या रसांत अस्सल हिंग २ गुंजा भार घालून पाजावें.

७ निंबाची साल कुड्याची साल, वावडिंग, सैंधव, हिंग, ओवा,
यांस निंब-षट्क म्हणतात, यांचें चूर्ण मघांतून घावें. म्हणजे सर्व-
प्रकारच्या जंतूंचा नाश होतो, हें प्रसिद्ध आहे.

८ दुसरें चूर्ण:—निंबाची साल, अजमोदा, वावडिंग, पळ-
साचें बीं (पळसपापडी), चोरओवा; हिंग यांचें वस्त्रगाळ चूर्ण
गुळांतून खावें; म्हणजे सर्व कृमींचा तात्काळ नाश होतो.

९ जंतावर:—कडूनिंबाच्या पानांचा रस किंवा काढा दिला
असतां जंत पडतात. त्यांत हिंग किंवा ओवा घालून दिल्यास उत्तम
गुण येतो.

१० कडूनिंबसाल, खैर, कुडा, वेखंड, मिरे, पिंपळी, त्रिफळा,
ह्यांचें चूर्ण किंवा काढा गोमूत्र घालून प्यावा; सर्व प्रकारचें जंत व
कृमि नाश पावतात.

११ निंबाचीसाल, कुडा, वावडिंग, हिंग ह्यांचें चूर्ण मघांतून
चाटल्यास जंत नाश पावतात.

१८ खरूज, खांडकें, दद्रु.

१ कडूनिंबाचीं पानें घेऊन त्याचा पाणी घालून वांटून रस ८
तोळे, पांढऱ्या मोहऱ्यांचें तेल २ तोळे, रुईचें दूध, तांबड्या कणे-
राची मुळी, दंतीमूळ, मिरे यांचा कल्क १।१ तोळे घेऊन सर्व
एकत्र करून कढवून तेल उरलें म्हणजे गाळून ठेवून लावून चोळलें
म्हणजे खरूज गजकर्ण, खांडकें, दद्रु हीं जातात. दि. ३।५।७.

१९ गंडमाळा.

१ गंडमाळा, गळवें, करटें किंवा नाडीत्रण पिकून फुटून पू वाहतो, त्यास—सावणानें स्वच्छ धुवून जखमेस कडूनिंबाच्या बियांच्या तेलांत कापूस भिजवून घडी किंवा वात ठेवून बांधावें, लौकर बरी होऊन व्रण रुजून येतो.

२ शिरस, कडूनिंबाचा पाला, बिबबे, समभाग वांटून एकत्र करून गाडग्यांत घालून तोंड बंद करून गोवप्याची आंच देऊन काळी राख झाली म्हणजे काढून शेळीच्या मुतांत कालवून लेप करावा. अपाचि व गंडमाळा जातात.

३ कडूनिंब, निर्गुडी, पांढरी कणेर, यांच्या पानांच्या कल्कांत सिद्ध केलेलें तूप चोळावें. दि. ५।७।१४.

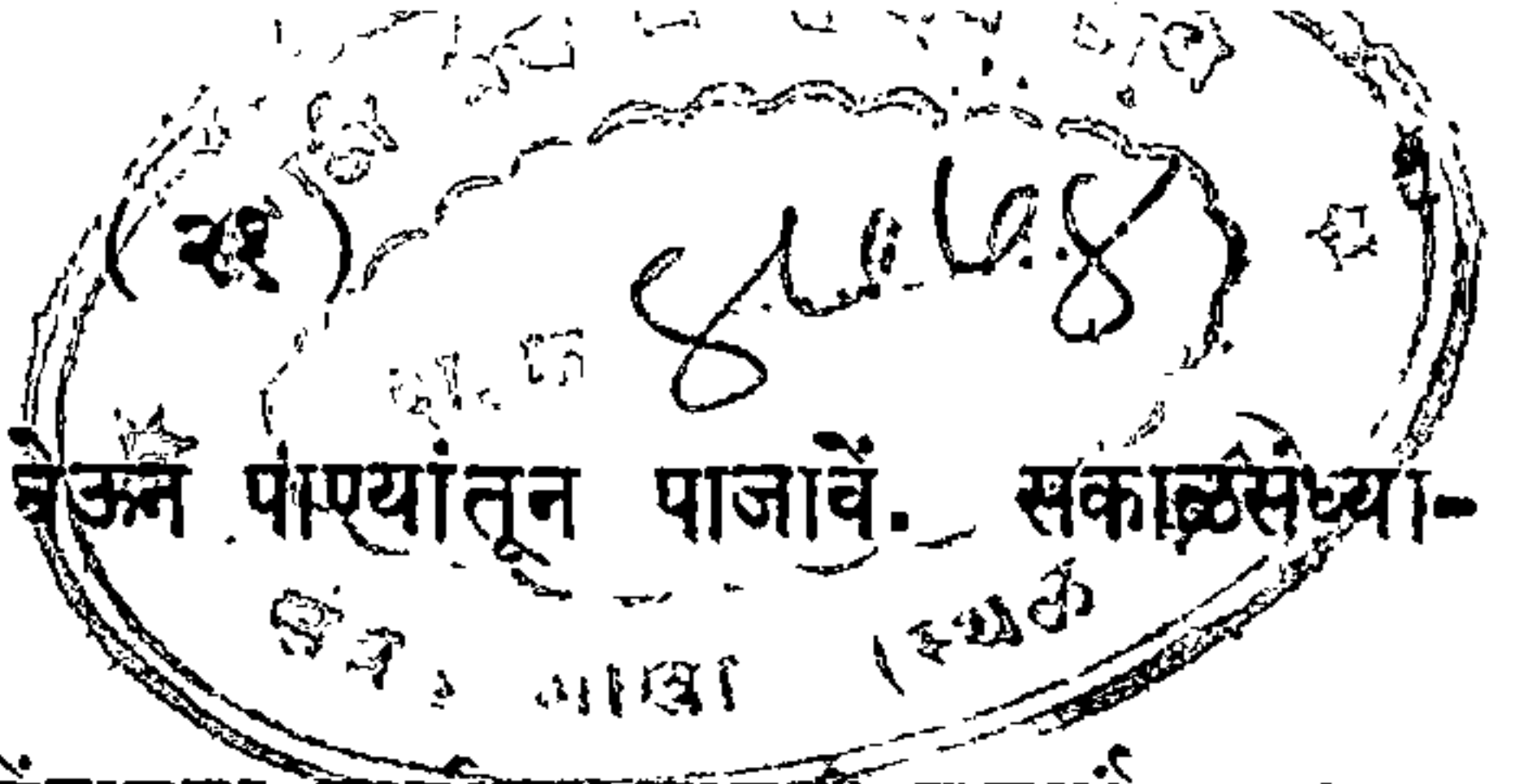
४ कडूनिंबपानें, शिरस, दांतीमूळ, बिबबा, बोकडाचें मुतांत वांटून लेप करावा. अपर्चरोग जातो. दि. ७.

२० ज्वर.

१ पाळीच्या तापासः—कडूनिंबाची साल दोन तोळे, सुंठ, धने, प्रत्येकीं अर्धअर्धतोळा घेऊन कुटून ८० भार पाणी घालून अष्टमांश काढा करून दहा तोळे घेऊन सकाळीं चार तोळे व नंतर ३, ३ तासांनीं ३—३ तोळे दोन वेळ पाजावा. हटकून पाळीचा ताप जातो. हा योग क्विनाईनपेक्षां गुणानें श्रेष्ठ असून क्विनाईनचे दोष (पित्त वाढणें, ऐकूं न येणें, ताप उलटणें) यांत नाहींत. या निंबकषायानें शिवाय रक्तशुद्धि होते. दि. ३।५।७. पथ्यः—ऊन पाणी प्यावें. तेल, तिखट, आंबट वर्ज्य.

२ जीर्णज्वरासः—कडूनिंबाच्या फांटांत मिरपूड ८ गुंजाभार व मध एक तोळा घालून ५ तोळे फांट प्यावा. दि. ७, १४.

३ जीर्ण विषमज्वरासः—कडूनिंबाच्या बियांचें तेल शक्ति-

मान पाहून ५-१० थेंब घेऊन पाण्यांतून पाजावें. सकाळसेंध्या-
काळ दि. ३, ५, ७.

४ उष्णज्वरासः—निंबाच्या सालीचा काडा चतुर्थांश उरवून
५ तोळे घेऊन साखर घालून प्यावा. दि० ३, ५, ७.

५ उष्णज्वरासः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा, पाणी घालून, रस
काढून गाळून शक्तिमानाप्रमाणें ४/५ तोळे घेऊन १ तोळा मध
घालून प्यावा. दि. ७. दोन्ही वेळां.

६ हिंवातापासः—कडूनिंबाच्या अंतरसालीचें चूर्ण १ तोळा,
कुटकी अर्धा तोळा, सुंठ, मिरे, पिंपळी हीं पावपाव तोळा; या
सर्वांचें वस्त्रगाळ चूर्ण एकत्र करून त्याच्या चार पुड्या करून सकाळ-
पासून २-२ तासांनीं एक एक पुडीतील चूर्ण पाण्यांत घालून
प्यावें. रोज येणारें हीं व, एकाहिक, द्वाहिक, त्र्याहिक, चातुर्थिक
हे सर्व प्रकारचे ताप दोन तीन पाळींत जातात, यांत संशय नाही.

७ ज्वरानंतरच्या अशक्तपणासः—कडूनिंबाचा अर्क अर्ध
तोळाप्रमाण घेऊन चारपांच तोळे पाण्यांत साखर किंवा गूळ घालून
मिसळून प्यावा व रात्री भोजनापूर्वी प्यावा. दि. ७।१४।२१.
हा अर्क पुष्टिकारकही आहे.

८ विषमज्वरहर चूर्णः—कडूनिंबाची साल १० तोळे, सुंठ,
मिरे, पिंपळी, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी प्रत्येकीं ३-३ तोळे,
सेंधेलोण, पादेलोण, बीडलोण, जवखार, हे प्रत्येकीं १-१ तोळा,
व ओवा ५ तोळे—या सर्वांचें वस्त्रगाळ चूर्ण करून ज्वराच्या दोषानुरूप
अनुपान योजून अर्धा किंवा एक तोळा चूर्ण द्यावें. रात्री जेवणापूर्वी
द्यावें. हें विषमज्वरावर प्रशस्त आहे.

९ विषमज्वरास धूपः—कडूनिंबाचा वाळलेला पाला, कोष्ट,
वेखंड, हिरडे, शिरस, तूप व गुग्गुळ या सर्वांच्या मिश्रणाचा धूप

रोग्याचे खोलींत दिला असतां हवा शुद्ध होऊन रोगनिवारणास मदत होते.

१० पित्तज्वरांत शरीराचा दाह होतो त्यासः—कडूनिंबाच्या सालीचा सुंठ घालून काढा करून ५ तोळेपर्यंत घेऊन साखर घालून प्यावा व पाण्याचा रस अंगास चोळावा. दि. ३

११ उष्णज्वरांस—कडूनिंबाच्या ओल्या काढ्या, काडेचिराईत, कुटकी, यांच्या चतुर्थांश काढ्यांत मध घालून वयोमानाप्रमाणें दोन ते पांच तोळे पाजावा. दि० ३.

१२ ज्वरमुक्त झाल्यावर प्रथम स्नान घालणेंः—कडूनिंबाचे डाहाळे स्नानाचे पाण्यांत घालून आघण येईपर्यंत तापवून विसण न घालतां कोमट झाल्यावर डाहाळे काढून टाकून त्या पाण्यानें स्नान घालून कोरड्या वस्त्रानें अंग पुसून रोग्यास जाड पांघरूण घालून निजवावें. घाम येईल तो पुसावा. याप्रमाणें एक दिवसाआड दोनतांनदां स्नान घालावें; म्हणजे आराम होईल.

१३ कडूनिंबाची साल, गुळवेल, धणे, रक्तचंदन, पद्मकाष्ठ ह्यांचा अष्टमांश काढा दिल्यास सर्व प्रकारच्या ज्वरांचा नाश होऊन छार्ताचा बिघाड, अरुचि, ओकारी, तहान, दाह हीं जाऊन अग्नि प्रदीप्त होतो.

१४ कफपित्तजन्य—ज्वरासः—बाळंतनिंबाची साल, कडू पडवळ, हिरडा, बेहेडा, आंवळकाठी, चिकणा गूळ, ज्येष्ठमध ह्यांचा काढा प्रशस्त आहे.

१५ एकाहिक व द्वयाहिक ज्वरासः—निंबसाल, त्रिफळा, कडू पडवळ, कुड्याची साल, नागरमोथे, मनुका ह्यांचा काढा-निकाढा घावा; चांगला गुणकारी आहे.

१६ निंबादिचूर्णः—कडूनिंबाचीं पानें १० तो. हिरडा १ तो. बेहेडा १ तो. आंवळकाठी १ तो. सुंठ १ तो. मिरे

१ तो. पिंपळी १ तो. अजमांदा १ तो. सैंधव १ तो. साधें मीठ.
१ तो. जवखार २ तो. या सर्वांचें वस्त्रगाळ केलेलें चूर्ण वयोमाना-
प्रमाणें एक तोळ्यापर्यंत घेऊन सकाळीं ताकांतून किंवा पाण्यांतून
प्यावें. म्हणजे सतत, संतत, ऐक्याहिक, द्वयाहिक, त्रयाहिक, चातु-
र्थिक, घातुगत ज्वर, त्रिदोषोत्पन्नज्वर हेही जातात दि. ७, १०, १४.

१७ कडूनिंबाचीं कोवळीं पानें किंवा पळस किंवा बोरीचीं
कोवळीं पानें ताकांत वाटून अंगांस लेप केल्यास दाहयुक्त पित्तज्वर
जातो.

१८ अष्टादशांगकवाथः—कडूनिंबसाल, गुळवेल, काकड-
शिर्गी, मनुका, कचोरा, नागरमोथे, रक्तचंदन, सुंठ, कुटकी, पहाड-
मूळ, धमासा, काडेचिराईत, धने, वाळा, कमळ, काळा वाळा,
पोखरमूळ, रिंगणीमूळ, यांचा काढा—निकाढा घेतला असतां जीर्ण-
ज्वर, अरुचि, दमा, खोकला, सूज हीं जातात. दि. ५।७।१४.

१९ दुर्जलजनित ज्वरः—कडूनिंब, काडेचिराईत, नळतेड,
नागरमोथे, पिंपळी, वावडिंग, सुंठ कुटकी, ह्यांचा काढा मध घालून
प्यावा; म्हणजे दुर्जलजनित—ज्वराचा तत्काळ नाश होतो.

२० संपूर्ण सन्निपातज्वरांसः— (वात—प्रकरणांत बत्तिशा
काढा लिहिला आहे तो पाहावा.)

२१ ज्वरातिसारासः—कडूनिंबाचीं पानें, गुळवेल, कुड्याची
साल, नागरमोथे, काडेचिराईत, सुंठ, अतिविष यांचा काढा ज्वरा-
तिसारास उत्तम आहे.

२२. कडूनिंबाची साल, काडेचिराईत, पिंपळी, कचोरा, सुंठ,
शतावरीच्या मुळ्या, गुळवेल, डोरलीमूळ यांचा काढा कफज्वराचा
नाश करितो.

२३. चंदनाचें गंध, निंबाच्या पानांच्या रसाचा फेस, बोरीचीं पानें
हीं एकत्र वाटून पायांच्या तळव्यांस लेप करावा; रुग्णाह व सन्निपात
यांचा नाश होतो.

२४ सन्निपातज्वरांत वेशुद्ध झाल्यासः—कडूनिंबाची साल, दाखहळद, नागरमोथे, कुटकी, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी, रिंगणीमूळ, कडूपडवळ, हळकुंड यांचा काढा पाजावा. सन्निपात होऊन वेशुद्ध झालेल्या मनुष्यास शुद्धि येते.

२५ लघु-सुदर्शनचूर्ण-सर्वज्वरांसः—कडूनिंबाची साल, गुळवेल, पिंपळमोड, पिंपळी, कुटकी, हिरडेदळ, सुंठ, लवंगा, रक्तचंदन हे सर्व जिन्नस समभाग व या सर्वांच्या एकत्र वजनाइतकें काडेचिराईत घेऊन सर्वांचें वल्लगाळ चूर्ण करावें. हें चूर्ण ऊन पाण्यांतून १ तो० घावें. त्रिदोष व सर्वप्रकारचे ज्वर जातात दि० ७ सकाळ-संध्याकाळ.

२६ दुर्जल-जनित-ज्वरासः—निंबाचीं पानें, हिरडेदळ, सुंठ, सेंधव, चित्रक यांचें चूर्ण १ तोळा ऊन पाण्यांतून घावें. दि० ७ सकाळ-संध्याकाळ.

२७ उटणेंः—कडूनिंबाचीं पानें, कमळाचें मूळ, लोघ, आवळकाठी, आणि डाळिंबाच्या फळावरील साल हीं समभाग घेऊन पाण्यांत वारीक वांटून त्यांचें शरीरास उटणें लावून नंतर स्नान केलें असतां उष्णकाळांत घाम फार येणार नाहीं.

२८ सर्वज्वरांसः—कडूनिंबाची साल, काडेचिराईत, पिंपळी, कचोरा, सुंठ, शतावरी, गुळवेल, रिंगणीमूळ या ८ औषधांच्या काढ्यानें कफज्वर जातो.

२९ सर्वप्रकारच्या ज्वरांसः—कडूनिंबाची साल, गुळवेल, रक्तचंदन, पद्मकाष्ठ, ह्या ५ औषधांचा काढा दिला असतां सारे ज्वर जातात. हा काढा दीपन-पाचन असून दाह, लाळ गळणें, तहान, ओकारी, अरुचि हीं जातात.

३० पित्तकफज्वरांसः—कडूनिंबाची साल, गुळवेल, कुटकी, नागरमोथे, इंद्रजव, सुंठ, कडूपडवळ, रक्तचंदन यांचा

काढा पिंपळीचें चूर्ण घालून प्यावा. पित्तकफज्वर, ओकारी, अरुचि, लाळ गळणें, दाह, तहान हीं जातात.

३१ कडूनिंबाची साल, कडूपडवळ, त्रिफळा, मनुका, बाह-
व्याच्या शेंगांतला मगज, अडुळसा या ८ जिनसांचा काढा मध-
साखर घालून पाजावा. रोज येणारा ज्वर जातो.

३२ तत्रि पित्तज्वरासः—निंबसाल, कायफळ, इंद्रजव, कुटकी, नागरमोथे यांचा काढा घावा. हा काढा दाहवें दिवशीं घावा.

३३ धूपः—गुग्गुळ, रोहिषगवताचेतुरे, वेखंड, राळ, निंबाचीं वाळलेलीं पानें, रुईचें मूळ, देवदार, यांचें चूर्ण करून, त्याच्या तुपांत गोळ्या करून त्याचा धूप दिला असतां सर्वप्रकारचा ज्वर जातो.

३४ भयंकर कफज्वर—कडूनिंबाची साल, कुटकी, अति-
विष, सुंठ, मिरे, पिंपळी, इंद्रजव, यांचा काढानिकाढा प्याल्यास
भयंकर कफज्वर जातो. दि. ३।७.

३५ भयंकर हारिद्रक सन्निपातास—कडूनिंबाची साल, त्राय-
माण, ज्येष्ठमध, नागरमोथे, अडुळसा, गुळवेल, काडेचिराईत, यांचा
काढा अष्टमांश करून थंड झालेवर मध घालून प्यावा. हारिद्रकसन्नि-
पात लौकर जातो. दोहीं वेळां काढानिकाढा घावा. दि. ३।७.

३६ साध्या पित्तज्वरास—कडूनिंबाची साल, मनुका, कुटकी,
ज्येष्ठमध, यांचा काढा निवाल्यावर पाजावा. दि. ३.

३७ सर्व विषमज्वर, एकाहिक, द्याहिक, त्र्याहिक, चातुर्थिक
सतत, संतत, धातुगत, सर्वास उत्तम औषध—कडूनिंबाचीं पानें १०
भाग, हिरडा, बेहडा, आंवळकाठी, सुंठ, मिरे, पिंपळी, हीं १।१
भाग व ओवा ५ भाग, सेंधव व बीडलोण, १।१ भाग जवखार
२ भाग सर्व वस्त्रगाळ चूर्ण करून ठेवावें. हें रोज सकाळीं १ तोळ

चूर्ण मध किंवा ऊन पाण्यांतून घेतल्यास वरील सर्व रोग जातात.
दि. ३।५।७ पथ्य नाही ऊन पाणी प्यावें.

२१ तृषारोग.

१ तृषारोग—कडूनिंबाच्या फुलांचा किंवा सालीचा काढा पाजून वमन करवावें. कफज वांति राहते.

२ निंबाची पाने, गुळवेल, सुंठ, नागरमोथे, धने, तांबडा चंदन ह्यांचा काढानिकाढा घेतला असतां वात, पित्त व कफज्वर, अरुचि, पडसें, तहान, शोष, दाह हे रोग जातात दि. ३।७.

२२ त्वग्रोग व कुष्ठ.

१ पुरुषांच्या किंवा स्त्रियांच्या कोणत्याही त्वग्रोगांसः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस वय व शक्तिमानाप्रमाणें ५ तो. पर्यंत घ्यावा. (नुसत्या पाल्याचा रस निघत नाही; पाणी घालून वांटून वस्त्रांत गाळून काढावा.) यानें त्वचा-रोग जातात व नवीन होत नाहीत. प्रथम प्रथम कडूरस घेतांना अवघड जातें; परंतु संवयीनें वाटत नाही. रोज सकाळीं १ वेळ घ्यावा; दि. ७।१४।२१.

२ गजकर्ण, इसब, खरूज, पेण, कंडू, यांसः—कडूनिंबाचा पाला वांटून दही व हळद कालवून कल्हई नसलेल्या भांड्यांत ठेवून रोज दही घालून कालवून रात्री लेप देऊन दुसऱ्या दिवशीं सावणानें धुवावें. दि. ७, १४, २१.

३ त्वग्रोग, उपदंश, कुष्ठ यांसः—कडूनिंबाच्या बियांचें तेल आठ दहा शेंबपर्यंत साखरेंत घालून खावें; अगर पाण्यांतून प्यावें सकाळ—संध्याकाळ. दि. ७, १४, २१.

४ नायटे, इसब, गजकर्ण, लूत यांसः—रोज निंबाच्या बियांच्या तेलांत हळद व कापूर खलून लेप घ्यावा.

५ संपूर्ण त्वग्रोगांसः—कडूनिंबाच्या बियांच्या तेलासारखें

दुसरे औषध नाही. पोटांत घेणे व वर लावणे ते रोगाच्या महत्त्वा-
प्रमाणे अनुपान योजून उपयोग करावा.

६ कुष्ठनाशक काढाः—कडूनिंबाची पाने ४ तो. आंवळ-
काठी अर्ध तोळा, वावडिंग अर्ध तोळा, रानबांबच्या पाव तोळा,
हीं सर्व चेंचून अष्टमांश काढा दहा तोळे करून सकाळसंध्याकाळ
५-५ तोळे घ्यावा. दि. २१. सर्व कुष्ठे जातात.

७ सर्व-कुष्ठ-नाशक-पंचनिंबादि चूर्णः—कडूनिंबाची पाने
फुले, फळे, साल, मूळ यांचे समभाग चूर्ण वस्त्रगाळ करून त्यास
खैर व अमाणा यांच्या अष्टमांश काढ्याची तीन पुटे देऊन सावलीत
वाळवावे. नंतर त्यांत चित्रकमूळ, वावडिंग, बाहव्याच्या शेंगेचा
मगज, खर्डीसाखर, बिब्बे, हिरडे, सुंठ, आंवळकाठी, सराटे,
टाकळ्याचे बी, रानबांबच्या, पिंपळी, मिरे, हळद यांच्या सम-
भाग चूर्णाला माक्याच्या रसार्चा भावना देऊन सावलीत वाळवून
वर सांगितलेल्या पंचनिंबांच्या चूर्णांत अर्धभाग हे चूर्ण मिसळून व
लोहभस्म निम्मे मिसळून ठेवावे, व रोज सकाळीं दुधांतून किंवा
खैर-असाण्याच्या काढ्यांतून सकाळ-संध्याकाळ १-१ तोळा
घ्यावे. यास पथ्य नाही. हे एक महिना घेतले असतां सर्व त्वचेचे
रोग, नालिका (तीळ) वांग, तिलकालक, १८ ही कुष्ठे, ७
प्रकारचा क्षय यांचाही नाश होतो. हे रसायन आहे. याच्या सेव-
नाने मनुष्य सर्वव्याधींपासून मुक्त होतो.

८ कुष्ठादिकांवर पंचतिक्तघृतः—कडूनिंबाची साल कडूपड-
वळ; रिंगणीमूळ, गुळवेळ, अडोळशाचे मूळ ही औषधे प्रत्येकीं
४० तो. घेऊन साधारण कुटून १०२४ तो. पाणी घालून चतुर्थांश
काढा करून गाळून घेऊन त्यांत १६ तो. त्रिफळ्याचा कर्क व
६४ तो. तूप घालून पुन्हां कढवून फक्त तूप उरले म्हणजे गाळून
घेऊन काचेच्या बरणीत ठेवून रोज सकाळ-संध्याकाळ दोन दोन

तोळे खावें; म्हणजे सर्वप्रकारचीं कुष्ठें, सर्व वातरोग, पित्तरोग, कफरोग आणि कृमि, मूळव्याध, दुष्ट व्रण यांचा नाश होतो. दि. ३०।४०।६०.

९ तिक्तघृतः—कडूनिंब—साल, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी हळद, दारू—हळद, इंद्रजव, धमासा, पित्तपापडा, कडू पडवळ, कुटकी, त्रायमाण हीं प्रत्येकीं ८—८ तो. घेऊन १०२४ तो. पाणी घालून चतुर्थांश करून गाळून घेऊन त्यांत पिंपळा, नागरमोथे; इंद्रजव, चंदन, त्रायमाण, काडेचिराईत यांचें चूर्ण प्रत्येकीं २—२ तो. व तूप ६४ तोळे घालून कढवून तूप उरलें म्हणजे गाळून कांचेच्या वरणींत ठेवावें. हें दररोज सकाळ—संध्यांकाळ १।१—२ तोळे घ्यावें; म्हणजे कुष्ठें, ज्वर, मूळव्याध, सूज, संग्रहणी, पांडुरोग यांचा नाश होतो. दि. ७।३०।४०. रोगमानाप्रमाणें पथ्यः—
त्या त्या रोगावरील.

१० खरजेसः—कडूनिंबाचा वाळलेला पाला जाळून राख करंजेलांत खलून लावावी; ओली खरूज जाते. वाळलेल्या कंडूयुक्त खरजेस निंबाच्या पाल्याच्या रसांत हळद घालून रात्री लावून सकाळीं सावण लावून स्नान करावें.

११ खरजेसः—कडूनिंबाच्या बिया वांटून लावून २ तासांनीं स्नान करावें. दिवस ३, ५, ७.

१२ पित्तामुळें अंगास गांधी उठून कंडू सुटतो त्यासः—
निंबाच्या पाल्याचा रस कापूर घालून लावावा.

१३ कडूनिंबाची साल, खैराची साल, विशेष धूप, देवदार, घावडा, वादाडिंग, कण्हेरीच्या मुळ्या ह्यांचा कर्क शिरसाच्या तेलांत (पांढऱ्या मोहरीचें तेल) खलून लेप केव्हास कष्टसाध्य कुष्ठें नवीन किलास कुष्ठ, चाई, किरिभ कुष्ठ, द०, भगंदर, मूळव्याध व खरूज हीं जातात.

१४ हिरडेदळ १ भाग, कडूनिंबाचीं पानें ३ भाग ह्यांचा कल्क. पाण्यांत वांटून किंवा आवळकाठी १ भाग, निंबाचा पाला २ भाग यांचा कल्क मधांतून किंवा पाण्यांतून सकाळ—संध्याकाळ वयोमानाप्रमाणें १ ते २ तोळे घ्यावा. दिवस ७।१४।२१।३०. ह्यानें सर्वप्रकारचीं कुष्ठें नाश पावतात.

१५ कडूनिंबाची साल, सुंठ, मिरे, पिंपळी, कडूपडवळ, गुळवेल, अडूळशाचीं पानें या ८ औषधांचा काढा, कुष्ठ, कंडू व फोड ह्यांचा नाश करितो.

१६ कुष्ठ (पांढऱ्या कोडास) उत्तम लेपः—कडूनिंबाची साल, गुंज, कोष्ट, वेखंड, पांढऱ्या गोकर्णीचें मूळ, हीं सर्व पाण्यांत उगाळून लेप करावा. कोड (पांढरें) हटकून जातें. दि. १४।२१.

१७ कुष्ठांसः—कडूनिंबाची साल व कडूपडवळीचीं पानें यांचा काढानिकाढा प्याल्यास कोड जातें. दि. ३२.

१८ कडूनिंबाची साल, पानें, फुलें, फळें, मुळें जमवून वाळवून चूर्ण करून ठेवावें. १।१ भाग व हिरडा, बेहडा, आवळकाठी, सुंठ, मिरे, पिंपळी, हीं प्रत्येकीं १।१ भाग घेऊन सर्व वस्त्रगाळ चूर्ण करून मिळवून ठेवावें. त्यापैकीं १ तोळा चूर्ण, दूध, मध, तूप यांतून घेतल्यास खोकला, विष, कुष्ठें, प्रमेहर्पाटिका हे रोग जातात. दि. ७ १४।२१ दोही वेळां.

१९ कडूनिंबाची साल, करंजाचें बीं, एरंडबीज, गुळवेल, रानबावच्या, कोष्ट, हरताळ, मिरे, नागरमोथे, यांचें चूर्ण, गोमूत्र सांटून राहिलेल्या जागेंतील गाळ सर्व एकत्र वांटून त्याचा लेप केल्यास सर्वच कुष्ठें जातात. दि. ७।१४।२१ रोज सावणानें धुवावें.

२३ दन्तरोग.

१ दंतधावनः—कडूनिंबाची चार—सहा बोटे लांब काडी घेवून तिची एक बाजू दगडानें ठेंचून बोथट करून तिनें दांत घास-

ख्यास दातांतील व हिरड्यांतील कांड मरून दांत स्वच्छ व बळकट होतात.

२ कडूनिंबाची व वडाची वाळलेली पाने जाळून वस्त्रगाळ पूड करून तिच्यांत बारीक मीठ मिसळून त्यानें दररोज दांत घासावे व तोंड धुवावे. हें चूर्ण दन्तरोगास फार प्रशस्त आहे.

३ कडूनिंबाचा पाला, वावडिंगे, नागरमोथे, हिरडेदळ, सुंठ, मिरे, पिंपळी यांचे वस्त्रगाळ चूर्ण करून गोमूत्रांत खलून, गजग्या-एवढ्या गोळ्या करून सावलींत वाळवून ठेवाव्यात व निजतेवेळीं एक गोळी तोंडांत धरून निजावे. हलणारे दांत बळकट होतात. या सारखे दुसरे औषध नाही.

४ दांत बळकट होण्यास—हिरडा, बेहेडा, आंवळाकाठी, कडूनिंबाची साल हीं सर्व वाटून रात्री पाण्यांत भिजत घालून त्याचा पाण्यानें सकाळीं तोंड व दांत धुवावे; म्हणजे दांत बळकट होतात.

२४ दाहरोग.

१ कडूनिंबाची साल, कडू पडवळ, गुळवेल, कुटकी ह्यांचा काढा प्याल्यास ज्वर, दाह, अरुचि, अग्नि-मांघ, आमशूल, ओकारी, हीं जातात.

२ निंबाची व बोरीची पाने कांजीत किंवा ताकांत वाटून पुन्हां कांजीत किंवा ताकांत घुसळून त्याचा फेस अंगास लावावा म्हणजे दाह शांत होऊन बरे वाटते.

३ हिरडा, बेहेडा, आंवळाकाठी, कडूनिंबाची साल, ज्येष्ठमध कुटकी, बाहव्याच्या शिंगेंतील मगज ह्यांचा काढा प्याल्यास दाह व शूल यांचा नाश होतो.

४ बाळंतलिंबाच्या पाल्याचा रस काढून घुसळून त्याच्या फेसाचा लेप अंगास केल्यास दाह, मोह व तहान हे रोग जातात.

५ कडूनिंबाची साल, गुळवेल, कुटकी, कडूपडवळ, नागरमोथे,

चंदन, सुंठ, इंद्रजव, ह्यांचा काढा पिंपळीचें चूर्ण घालून घेतल्यास पित्त, कफज्वर, दाह, तृषा, आंकारी हीं जातात.

६ खैरसाल (कात), त्रिफळा, कडूनिंबाची साल, कुटकी, ज्येष्ठमध, हीं १।१ भाग व निशोत्तर, कडूपडवळ मूळ, ४।४ भाग ह्यांचा काढा करून पिण्यास दिला असतां व्रण, विद्रधी, गुल्म, विसर्प, दाह, मोह, ज्वर, तृषा, मूर्च्छा, वांति, हृद्रोग, रक्तपित्त, कुष्ठ, कामाण, हीं जातात. दि. ३।७।१२

२५ धूप.

१ ग्रहवाधा-निवारण धूपः—कडूनिंबाचा वाळलेला पाला, शिरस, भूजपत्र, वेखंड, जुने तूप घोड्याच्या नख्या ह्यांचें चूर्ण करून तुपांत कालवून धुरी द्यावी.

२ देवी, गोंवर, ज्वर यांच्या भागांतल हवा शुद्ध करणारा धूपः—निंब, वेळू, अडुळसा, देवकापर्शी यांचा पाला, तुळस, आघाडा ह्यांचे वाळलेले पाले, सरक्या, वेखंड या सर्वांचें चूर्ण करून तुपांत कालवून धुरी द्यावी; म्हणजे हवा शुद्ध होऊन रोगजंतू नाश पावतात.

३ विषमज्वरास धूपः—निंबसाल, गुग्गुळ, वेखंड, कोष्ट, हिरडा, शिरस (मोहन्या), सातू हे जित्तस अर्धवट कुटून, तुपाचा हात देऊन, त्यांची धुरी सर्वांगास द्यावी; म्हणजे ज्वर-जंतूचा नाश होतो. हा विषमज्वरास प्रशस्त आहे.

२६ नखुरडें.

१ नखुरडें व बोटाचे पेरसः—निंबाचा पाला थोडें मीठ घालून बारीक वांटून, ऊन करून, तुपांत कालवून सोसेल तसा ऊन ऊन बांधावा.

२७ नारू.

१ नारूसः—कडूनिंबाचीं व निर्गुडीचीं पानें समभाग घेऊन बारीक वांटून, रस काढून, तो गाळून व तूप २ तो. घालून घ्यावा. सकाळ-संध्याकाळ दिवस ३. नारू जोर न करतां मरतो.

२ कडूनिंबाचा पाला हिंग घालून बारीक वांटून बांधावा क वरील फडकें ओलें राखावें. दि. ३.

२८ नेत्र-रोग.

१ कडूनिंबाचीं पानें, हळद, सुंठ, मिरे, पिंपळी, नागरमोथे, वावडिंग, हीं सात औषधें घेऊन गोमूत्रांत उत्तम खल करून खारकेच्या बीं प्रमाणें लांबट गोळ्या करून सावलीत वाळवून कांचेच्या कुपीत ठेवाव्या व प्रसंगी पाण्यांत उगाळून अंजन केल्यास तिमिरनेत्ररोग जातो; मधांतून केल्यास पटल रोग जातो; शंभेळोणाच्या पाण्यांतून केल्यास कंडू नेत्र-रोग जातो; स्त्रीच्या दुधांत उगाळून अंजन केल्यास अभिष्यंद नेत्र-रोग जातो; (आलेले डोळे बरे होतात.) चिपडें जाण्यास पळसाच्या फुलांच्या रसांतून अंजन करावें.

२ नकुलांधासः—कडूनिंब, हळद, अडूळसा, वेखंड, तेड, रक्तचंदन, गुळवेल, काडेचिराईत हीं औषधें एक एक तोळा घेऊन अष्टमांश काढा करून व रात्री निकाढा करून घ्यावा. जुनाट नकुलांधही जातें. दि. ७।१४.

३ पित्ताभिष्यंदावर सेकः—निंबाचीं-पानें, रक्तचंदन, ज्येष्ठ-मध, दारूहळद, सैंधव हीं सर्व वांटून त्यांच्या कल्कांत मध घालून डोळ्यांवर सेक घ्यावा.

४ डोळ्याची सूज, ठणका, कंडू यांसः—सुंठ, कडूनिंबाचीं पानें, सैंधव हीं सर्व एकत्र वांटून डोळ्यांवर बांधावीत. दि. ३.

५ वायूपासून व रक्तपित्तापासून झालेल्या अभिष्यंदासः—कडूनिंबाचीं पानें पाण्यांत वांटून लोघ्राच्या सालीला त्याचा लेप

करून विस्तवावर ऊन करून सालीसह वांटून रस काढून त्या रसाचे डोळ्यांमध्ये बिंदू सोडावे. म्हणजे वातजन्य, रक्तपित्तजन्य अभिष्पंद जातो.

६ सर्व नेत्ररोगांस:—कडूनिंब, अडुळसा, सुंठ, गुळवेल, दारु-हळद, रक्तचंदन, चित्रक, किराईत, कुटकी, कडूपडवळ, लिफळा, नागरमोथे, जव, इंद्रजव, कुड्याची साल, या १७ जिनसांचा काढा घ्यावा. सर्व नेत्ररोग, स्वरभंग, पडसें, श्वास, उरःक्षत, हे रोग जातात.

७ निंबाचीं पानें, हळद, पिंपळी, मिरे, वावडिंग, नागरमोथे, हिरडा, सर्व समान चूर्ण करून बकरीच्या दुधांत खलून वार्ताप्रमाणें गोळ्या करून ठेवाव्या. पाण्यांत उगाळून अंजन केल्यास तिमिररोग जातो. गोभूत्रांतून अंजन केल्यास, पिष्टक रोग जातो, मधांतून अंजन केल्यास पटल जातें, व स्त्रीदुधांत उगाळून अंजन केल्यास फूल जातें. दि. ३।७।१४.

८ डोळ्यांतली फुलास:—आवळकाठी, कडूनिंबाचीं व कव-ठाचीं पानें, ज्येष्ठमध, लोध, खैरकात, तीळ, यांचा काढा थंड करून रात्री डोळ्यांत ४ थेंब सोडावे; फूल जातें. दि. ७।१४।२१.

९ सर्व नेत्ररोगांस व मस्तकरोगांस उत्तम उपाय:—हिरडा, बेहडा, आवळकाठी, हळद, गुळवेल, काडेचिराईत, कडूनिंबसाल, सर्व समान भाग घेऊन अष्टमांश काढा करून घेतल्यास, डोळ्यांत कांहीं औषध न घालतांच रातांधळें, सूर्यावर्त, काचबिंदु, शुक्र, पटल, नेत्रपाक, अश्रुस्त्राव, तिमिर, पक्ष्मप्रकोपादि शिरोरोग, इतर नेत्ररोग व अर्धशिशि हे सर्व रोग नष्ट होतात.

१० कडूनिंबाचीं पानें व लोध बारीक वांटून ओल्या फडक्यांत घालून पोटाळी बांधून डोळ्यांत थेंब सोडले असतां अक्षिपाक नेत्र-रोग जातो. दि. ३.

११ निंब, औदुंबर, यांच्या साली, एरंडाचे मुळार्ची साल, ज्येष्ठ-मघ, चंदन, यांच्या चूर्णाची फडक्यांत पोटळी बांधून नेत्रावर फिरवावी. कसल्याही प्रकारचे नेत्ररोग अभिष्पंद (आलेले डोळे बरे होतात.) दि. ३.

२९ पटकी.

१ कडूनिंबाच्या पाल्याचा फांट करून त्यांत उत्तम हिंग दर खेपेस १-१॥ गुंजभार-घालून ५-५ तो. प्रमाणे फांट १-१ तासाचे अंतराने पाजावा. असे २-३ वेळां पाजल्यास ढाळ, वांति बंद होते. नंतर पाजण्यानें कारण नाही.

२ कडूनिंबाची साल, करंजाच्या झाडाची साल, अघाड्याचें बीं, गुळवेल, आजवलाचें मूळ, इंद्रजव यांचा काढा दिव्यास ओकारी होऊन अर्जाणापासून झालेली विषूचिका जाते.

३ पटकीवरः—पुदीना पानें १ तोळा, बडीशेप १ तोळा, कडूनिंबाच्या बिया मोजून ६, वेळदोडे ६, पाणी ८० तोळे यांचा काढा निमा आटवून गाळून दरतासानें २।२ चमचे पाजावें; तहान हट-कून रहाते.

४ पटकीवरः—करंजसाल, निंब, चिरचिटा, गुळवेल, तुळस, कुडा यांचा काढा दर तासानें थोडाथोडा पाजावा. भयंकर विषूचिका राहते.

३० पांडुरोग.

१ कडूनिंबाची साल, गुळवेल, अडुळसा, कुटकी, काडेचिराईत, त्रिफळा यांचा काढानिकाढा मध घालून प्यावा; दि. ७।१४. कामले-सह पांडुरोगाचा नाश होतो.

३१ पित्त.

१ पित्तासः—कडूनिंबाच्या काड्या ३, सुंठ १, घणे १, खडीसाखर १ या प्रमाणांत घेऊन साधारण कुटून २० तो० पाणी

घालून चतुर्थांश काढा करून गूळ किंवा साखर घालून प्यावा. दि. ३.

२ पित्त पडणेसः—कडूनिंबाचा पाला पाणी घालून वांटून गाळून पोटभर रस पाजावा. वांती होऊन पित्त पडते.

३ कडूनिंबाची साल, कडू पडवळ, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी यांचा काढा मध घालून दिला असतां कफ, ज्वर, आंकारी व त्वचेचे विकार जातात.

३२ प्रमेह (परमा).

१ परम्यासः—कडूनिंबाचीं कोवळीं फळे, आवळकाठी हीं घेऊन अष्टमांश काढा करून निवार्यावर हळद व मध घालून प्यावा. दिवस ७।१४ सर्वप्रकारचा परमा जातो.

२ परमा झाला म्हणजे शिशन सुजून लघवी बंद होते, त्यासः—कडूनिंबाच्या पानांचा १।२ घागरी काढा करून एका पातेल्यांत घालून रोग्यास १ तास त्यांत बसवावा व पोटांत केळीच्या सोपाचें पाणी काढून अर्धी वाटी घेऊन त्यांत तितकेंच तूप घालून पाजावें; लघवी होऊन बरें वाटते.

३ परमा व गरमीसः—कडूनिंबाची व बाभळीची साल घेऊन ठेंचून रात्री पाण्यांत भिजत घालून सकाळीं १० ताळे पाणी गाळून प्यावें. दिवस ७।१४.

४ सिकतामेहास व इक्षुमेहासः—कडूनिंबाच्या ओल्या काड्यांचा किंवा अंतरसालीचा काढा प्यावा. दिवस ७।१४.

५ कडूनिंबाची साल, कडूपडवळ, आवळकाठी, गुळवेल ह्यांच्या काढ्यांत मध घालून प्याले असतां प्रमेह जातो. दि. ७.

६ निंबसाल, अर्जुनवृक्षाची साल, नलिकमल, तिवस, (ह्याची पाने बेलासारखी त्रिदळ असतात.) ह्यांच्या काढ्यांत मध घालून प्याल्यानें प्रमेह जातो. दि. ७।१४.

७ उदकमेह, इक्षुमेह, सुरामेह, सिकतामेह, शनैमेह, लवण-
मेह, पिष्टमेह, सांद्रमेह यासः—पारिजात, जास्वंद, कडूनिंबाची
साल, चित्रक, खैरसाल, पहाडमूळ, हळद, दारुहळद, ह्या आठ
जिनसांचा काढनिकाढा निवार्यावर मध घालून प्याल्यानें वरील सर्व
प्रमेह जातात.

३३ बाल-रोग.

१ लहान मुलांच्या अंगावरील पुरळ, कोरडी खरूज, ओले फोड,
डोकींतील खवडे यांसः—कडूनिंबाचा पाला हळद घालून दह्यांत वांटून
वाटीभर निकल्हईच्या भांड्यांत ठेवावे म्हणजे कळकते; नंतर दर-
रोज दही घालून कालवून रात्री लावून सकाळीं सावण लावून पाण्यानें
धुवावे किंवा न्हावू घालावे. म्हणजे वर लिहिलेले सर्व रोग जातात.
दि. ३।५।७।१४.

२ आगपैणिसः—कडूनिंबाचा पाला, कडू कारले, शमीचा
पाला, हळद हीं वांटून दह्यांत कालवून सकाळचा लेप रात्री व रात्रीचा
सकाळीं सावण लावून धुवावा. वरील जिनसांचा कल्क एकदांच
पुष्कळ करून निकल्हईच्या भांड्यांत ठेवावा; म्हणजे प्रत्येक वेळीं
खटपट करण्याचें कारण नाही, हें औषध पैणिस फार उत्तम आहे.

३ मुलांच्या ओकारीसः—निंबाचा रस थोडे पाणी घालून
गाळून त्यांत मध घालून चमचाभर पाजावे.

४ मुलांस किंवा थोरांस अनेक त्वचेच्या रोगांस रक्त-शुद्धीकरितां
निंबाच्या पाल्याचा रस साखर व हळद घालून बयोमानाप्रमाणें दोन
ते पांच तोळे पाजावा. दि. ७।१४।२१.

५ मुलांस गोंवर येऊन गेल्यावरः—निंबाच्या पाल्याचा रस
साखर घालून पाजावा. म्हणजे पोटांतील धग जाऊन कांति चांगली
होते. दिवस ३।७.

६ देवी किंवा गोवराची सांथ गांवांत आली म्हणजे कडूनिंबाच्या पानांचा फांट वयोमानाप्रमाणें २।४ तोळे पाजावा व पाण्यांत निंबाचे डाहाळे घालून पाणी तापवून पाणी निवारल्यावर डाहाळे काढून टाकून त्या पाण्याने न्हाऊं घालावे, म्हणजे सार्थाचें भय नाहीं.

७ देवी (मसूरिका) हलक्या व निरुपद्रवी होणेस:—कडूनिंब, अडूळसा व कडूपडवळ यांच्या पानांचा काढा पाजून ओकवावे. तीन पाले न मिळाल्यास दोन असले तरी हरकत नाहीं. मग १ दिवस सोडून एरंडेल किंवा बाळहिरळ्याचा काढा पाजून ढाळ करवावे.

८ पित्तजन्य, रक्तजन्य, व कफजन्य मसूरिका:—निंबाची साल, पित्तपापडा, पहाडमूळ, कडूपडवळ, पांढरा व तांबडा चंदन, अडूळसा, धमासा, आवळकाठी, वाळा, व कुटकी, यांचा काढा खडीसाखर घालून गोड करून वयोमानाप्रमाणें १।२ बोंडलीं पाजावा. दिवस ३.

९ दुसरा प्रकार:—कडूनिंबाची साल, खारीक, मनुका, शिवणीची फळे, कडूपडवळ, आवळकाठी, भाताच्या लाह्या, धमासा ह्यांचा काढा खडीसाखर घालून वयोमानाप्रमाणें पाजावा. दि. ३.

१० कडूनिंबाची साल, खैराची साल, कडू पडवळ, त्रिफळा, गुळवेल, अडूळसा ह्यांचा काढा दिला असतां देवी, गोंवर, कुष्ठ, विसर्प, कंडू, विस्फोट यांचा नाश होतो. दि. ४।७.

११ खवडे, खरूज, कंडू यांस:—कडूनिंबाच्या सालीच्या चतुर्थांश काढ्याने धुऊन घोड्याच्या लिटीच्या रसांत शेंदेलीण व हळद खलून लेप घावा.

१२ खवड्यांवर तेल:—कडूनिंबाचा पाला, हळह, दारूहळद, काडेचिराईत, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी, चंदन यांच्या कल्कांत चौपट तेल व तेलाच्या चौपट पाणी घालून कढवून तेल उरल्यावर नित्य खवड्यांस लावावे.

१३ कडूनिंब, खैरसाल, जांबूळ यांच्या साली गोमूत्रांत वांटून खवड्यांवर लेप करावा व सकाळीं स्वच्छ धुवावें.

बालरोग-देवी.

१४ रानशेणीची राख लावावी व कडूनिंबाच्या डहाळ्यांनीं माशा हाकाव्या.

१५ देवीचा ज्वर शांत करणेस याहून दुसरें औषध नाहीं. कच्च्या देवी पक्क होतात व शोधन होतें आणि दाह, ज्वर, विसर्प, व्रण यांस—कडूनिंब, कडूपडवळ, गुळवेल, नागरमोथे, अडुळसा, घमासा, किराईत, कुटकी, चित्तपापडा, यांचा फांट द्यावा.

१६ देवीचे व्रण धुण्यास काढाः—कडूनिंब, विष्णुक्रांत, तोंडल्याचा पाला, वेताची साल, यांच्या काढ्यानें धुवावें.

१७ कडूनिंब, खैर, त्रिफळा, (हिरडा, बेहडा, आवळकाठी) कडूपडवळ, गुळवेल, अडुळसा यांचा काढानिकाढा दिला असतां रोमांतिका, मसूरिका, कुष्ठ, विस्फोटक, विसर्प, खरूज, हीं सर्व नष्ट होतात. दि. ७।१४.

१८ खैरसाल, कडूनिंबाचीं पानें, उंबराच्या झाडाची साल, सिरसाची साल, हीं वांटून देवीवर लेप केल्यास पू न होतां भरून येतात.

३४ मस्तकरोग.

१ उन्हाचें तापानें मस्तक दुखुं लागल्यासः—कडूनिंबाच्या बियांचें तेल कापूर घालून चोळावें.

२ शंखक-मस्तक-शूलासः—कडूनिंबाचीं पानें, दारूहळद, मंजिष्ठ, वाळा, पद्मकाष्ठ या औषधांच्या कल्काचा लेप द्यावा. शंखक (कानशिलेजवळच्या भागाचा) शूळ जातो.

३ कडूनिंबाची साल, दारूहळद, मंजिष्ठ, वाळा, पद्मकाष्ठ, समान घेऊन पाण्यांत वांटून उष्ण लेप केला असतां शंखकशूळ राहतो, (दोन्ही कानशिलांच्या शूलास शंखक-शूळ म्हणतात.)

३५ मुख-रोग.

१ कडूनिंब, कडू पडवळ, जांबूळ, आंबा, जाई यांच्या काढ्याने तोंड धुवावे. ह्यांच्या पानांच्या काढ्याने गुळण्या कराव्या.

२ मुखपाकासः—कडूनिंब, आंबा, जांबूळ, मालती, कडूपडवळ यांची पाने आणून त्यांचा काढा करून त्याने वरचेवर तोंड धुवावे व गुळण्या कराव्या; उत्तम गुण येतो.

३ मुखपाकास तेलः—निंबाची पाने, हळद, ज्येष्ठमध, निळें कमळ यांचा काढा व कल्क यांत चतुर्थांश तेल घालून कढवून तेल उरलें म्हणजे त्याने गुळण्या कराव्या. उत्तम गुण येतो.

४ कडूनिंबाची साल, नागरमोथे, सुंठ, मिरे, पिंपळी, पहाडमूळ, दालचिनी, इंद्रजव, कडूपडवळ, कुटकी, हळद, धमासा, चमेलीचीं फुले, चिराईत, ज्येष्ठमध, रसवंत, त्रायमाण, गुळवेल, त्रिफळा, सर्व समान घेऊन चूर्ण करावे. ह्यांच्या चुळा भरण्याने व पोटांत घेण्याने समस्त दंतरोग, गलरोग व मुखरोग जातात.

३६ मूळव्याध.

१ मूळव्याधीचा मोड सुजल्यासः—कडूनिंबाचा पाला वांटून बडी करून बसवून लंगोट घालावा; सूज कर्मा होते.

२ कडूनिंबाचीं कोंवळीं पाने वांटून सकाळ-संध्याकाळ मूठमूठ खावीत. दि. ७।१४ मूळव्याध जाते.

३ मूळव्याधीचे मोड गळून पडण्यासः—कडूनिंबाच्या शिया सोलून अर्ध गुंजभार मोर्चुदाची लाही करून खलून तें मलम लावावे, मोड गळून पडतील. आग झाल्यास धुवून काढून लोणी लावावे.

४ कडूनिंबाचीं व पिंपळाचीं पाने वांटून लेप केल्यास मोडाचीही मूळव्याध जाते. दि. ७.

३७ यकृत.

यकृतासः—कडूनिंबाचीं पानें ५ तां० घेऊन आधण आलेले पाणी ६० तो० घालून २ तास झांकून ठेवून मग गाळून तो फांट दर वेळीं ५ तो० प्रमाणें घ्यावा; पिवळे जुलाब होऊन रोग जातो. दिवस ७।१४ रोज दोन वेळ पिणें.

३८ वात-रक्त (रक्तपित्तास).

१ वातरक्तासः—निंबाच्या पानांचा रस दररोज सकाळ-संध्या-काळ ५ ते ८ तो० घ्यावा व निंबाच्या बियांचें तेल अंगास चोळावें. उत्तम उपयोग होतो व रोग न वाढतां जातो. दि० २१।३०।४०.

२ वातरक्त, कुष्ठ, खरूज, रक्त-मंडळें, कापालिक कुष्ठ यांचा नाश होण्यासः—कडूनिंबाची साल, हिरडा, बेहेडा, आवळकाठी, मंजिष्ठ, वेखंड, कुटर्का, गुळवेल, दारूहळद, यांचा काढा-निकाढा घ्यावा. दि. १४।२१।३०।४०. रोगमानाप्रमाणें. पथ्य—दूध-भात.

३ महारोग (रक्तपिती) यांसः—कडूनिंबाचे महत्वाचें औषध आहे. कडूनिंबाच्या पार्याचा रस शक्तिमानाप्रमाणें सकाळीं व रात्रीं जेवणाचे पूर्वी घ्यावा. कडूनिंबाचा पाला पाण्यांत कढवून त्या पाण्याने स्नान करावें. पथ्य—गाईचें किंवा शेळीचें दूध, भात, अळणी. २।३ महिने रोगमानाप्रमाणें करावें. दुर्धर महारोगही जातो. निंबाच्या झाडाखालीं झोपडी बांधून रहावें.

४ गलितकुष्ठावर (वातरक्त)ः—पहाडमूळ, कडूनिंबाचा व खैराच्या पंचांगाचा काढा सकाळ-संध्याकाळ दिला असतां गलित कुष्ठाचा नाश होतो. दि. २१।४२.

५ मंजिष्ठ, त्रिफळा, कडूपडवळ, कडूनिंब, दारूहळद, गुळवेल यांचा काढा निंबाच्यावर मध घालून घ्यावा. गलितकुष्ठ जातें. दि. ४२.

६ खैरीकात, त्रिफळा, कडूनिंबसाल, कडूपडवळ, अडुळसा,

गुळवेल, यांच्या काढ्यानिकाढ्यांत मध, तूप घालून घेतल्यास वात-
रक्तविकारास उत्तम आहे. यानें रक्तशुद्धि होते. काढा थंड झाल्या-
वर मध घालावा. दि. ७।१४।२१।४२.

३९ वातरोग.

१ आमवातामुळें सांधे दुखत असल्यासः—निंबाच्या बियांचें
तेल कापूर घालून चोळावें व तेल दरवेळीं ऊन पाण्यांतून १।१० थेंब
ध्यावें. दि. ७।१४.

२ वाळंतनिंबाचा रस किंवा काढा नाकानें प्यावा, म्हणजे आव-
बाहुकाचा नाश होतो. एक महिना प्याल्यास बाहू बळकट होतात.

३ निंबसाल व चिकणामूळ यांचा काढा अवबाहुकांचा नाश
करितो.

४ संपूर्ण वातावर वत्तिशा काढाः—कडूनिंबाची साल, भारं-
गमूळ, नागरमोथे, हिरडा, गुळवेल, काडेचिराईत, अडोळसामूळ,
कुटकी, त्रायमाण, अतिविष, वेखंड, सुंठ, मिरें, पिंपळी, टेंडूमूळ,
इंद्रजव, रासना, घमासा, कडूपडवळ, पाडळमूळ, कचोरा, द.रूह-
ळद, कडूवृंदावन मूळ, तेड, ब्राम्ही, पोखरमूळ, रिंगणीमूळ,
डोरलीमूळ, हळद, आंवळकाठी, बेहेडा, देवदार यांचा काढा निकाढा
घेतला असतां सर्व जातींचा व सर्व लक्षणांनीं युक्त वातरोग, सन्निपात,
दमा, खोकला, मूळव्याध, हृद्रोग, उचकी, वातविकार, मन्यास्तंभ,
गलरोग, अदितवात, मलावष्टंभ, बद इत्यादि विकार लौकर जातात.

५ फार जुन्या कडूनिंबाच्या मुळाची साल थंड पाण्यांत वांटून
गाळूस प्याल्यास संधिवात जातो. दि. ७।१४।२१ सकाळ-
संध्याकाळ.

६ कडूनिंब, कडूपडवळ, रिंगणीमर्वांग, गुळवेल, अडुळसा,
१०।१० भाग. सर्व समान घेऊन ५० भाग पाण्यांत कष्टमांश काढा

करून गाळून त्यांत २ भाग तूप व हिरडा, बेहडा, आंवळकाठी
२।२ भाग घेऊन कळक करून घालून सर्व कढवून तूप उरलेवर गाळून
ठेवावे. सकाळ—संध्याकाळ २।२ तोळे खावे. म्हणजे सर्व वातरोग,
कफ, पित्त, त्रण, कृमिअंश खोकला जातो. दि. २१.

४० वारूळ (वाल्मिक) रोग.

१ कडूनिंबाच्या बियांचें तेल २ तोळे, मनशील, हरताळ,
बिब्वे, पांढरा चंदन, चमेलीचीं पाने, सर्व समान १० तोळे यांचा
काढा १५ तोळे सर्व एकत्र कढवून तेल उरलें म्हणजे, गाळून ठेवून
हें लावल्यानें फार जुनें, फार छिद्रे असलेले वारूळ (वाल्मिक) नष्ट
होते. दि. ७।१४।२१.

४१ वांति.

१ वांति, कुष्ठ, पित्त, व जंत यांसः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा
षाणी घालून वांटून रस काढून ५ तो० पर्यंत प्यावा. दि० १;
वांतास व जंतास दि० १; पित्तास साखर घालून ३ दि०; कफास
३ दि०, कुष्ठास २ दि०; याप्रमाणें घेतला असतां तो तो रोग
नाश पावतो.

२ जंतांमुळें ओकारी होत असल्यासः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा
रस वयोमानाप्रमाणें २ ते ५ तो० पाजावा. त्यांत १—२ गुंजा
उत्तम हिंग भाजून घालावा.

३ 'आम्लपित्तजन्य ओकारीसः—कडूनिंबाची साल, कडूपडवळ,
गुळवेल, चित्रक यांचा काढा मध घालून पाजावा. उत्तम गुणकारी
आहे.

४ ओकारी, कुष्ठ, पित्त, जंत, कफ यांस—कडूनिंबाचीं पाने
घालून वांटून तो कळक, पातळ करून प्यावा.

५ त्रिफळा, निंबसाल, गुळवेल, कडूपडवळपाने यांच्या काढ्यांत
आठवा भाग मध घालून प्याल्यास वांति हटकून राहते.

४२ विष.

१ सोमलविषासः—कडूनिंबाच्या पाल्याचा रस वांती होईपर्यंत पाजावा, सोमलाचें विष उतरत; पण शेळोचें किंवा गाईचें दूध १ दिवस पाजाव, दुसरें कांहीं देऊं नये.

२ स्थावर, जंगम इत्यादि सर्व विषांमः—कडूनिंबाच्या निंबोण्या २ भाग, सैंधव १ भाग, मिरे १ भाग हीं सर्व वांटून मध व तूप घालून घावें.

३ नख व दांत यांच्या विषासः—कडूनिंबाची साल, शमीची-साल, वड च्या पारंब्या यांच्या कल्काचा काढा करून त्यानें त्रण धुनल्यास विषनाश होतो.

४ सर्वप्रकारच्या विषांवरः—कडूनिंबाची पानें, लोध्र, हिरडे, हिंग, वेखंड, हीं गार पाण्यांत वांटून प्यावी. तत्काल विषनाश होतो.

४३. विस्फोट.

१ सर्व तण्डूच्या विस्फोटांसः—कडूनिंबाचीं साल, काडेचिराईत, उषेष्टमध, नागरमोथे, पित्तपापडा, कडूपडवळ, अडूळसा, वाळा, त्रिफळा, इंद्रजव हीं प्रत्येकी पाव पाव तोळा घेऊन साधारण कुटून ४० तोळे पाणी घालून अष्टमांश काढा ५ तो० उरल्यावर गाळून सावर घालून घेतला असतां सर्व दोषांच्या विस्फोटाचा नाश होतो. दिवस १४, २१. रात्रीं निकाढा घ्यावा.

२ विसर्प, विस्फोट, कुष्ठ, कंडू, देवी शांतपित्त यांसः—कडूनिंबाचीं पानें, गुळवेल, अडूळसा, नागरमोथे, सातर्वाण, काळा-खैर, वेत, हळद, दारूहळद यांचा काढा वरीलप्रमाणें करून घ्यावा. लहान मुलांस दरवेळीं १—२ तोळे पाजावा.

३ विस्फोटजन्य ज्वरासः—कडूनिंबाची साल, खैराचा कात, गुळवेल, इंद्रजव ह्यांचा काढा मध घालून दिला असतां उत्तम गुण येतो, दि० ३, ७. रात्रीं निकाढा घ्यावा.

४ विस्फोट, कोठ, व्रण, शीतपित्त, रक्तपित्त व रकसा म्हणून शुद्र कुष्ठ आहे त्यासः—कडूनिंबाचीं पानें व आंबळकाठीचें चूर्ण बारीक वांटून तुपांतून सकाळीं व रात्रीं जेवणापूर्वीं १ तो० प्रमाणें खावें. दि० ३०।४० पथ्य नाही.

५ विस्फोटासः—कडूनिंब व गुळवेल यांचा काढा साखर घालून प्यावा. दि० १४, २१.

४४ विसर्प (धांवरे.)

१ विसर्पास वमनः—कडूनिंबाची साल, कडूपडवळ ह्यांचा काढा करून पिंपळाचें व गोलफळाचें चूर्ण घालून वांती होण्याकरितां पाजावा.

२ विषजन्य विसर्पासः—कडूनिंब, कडूपडवळ, अडूळसा, गुळवेल, त्रिफळा, खैराचा नार, बाहव्याची शेंग ह्यांचा काढा गुग्गुळ घालून पाजावा, म्हणजे विषजन्य विषाचा व सर्व कुष्ठांचा नाश होतो.

२ निंबसाल, नागरमोथे, कडूपडवळ यांचा काढा तूप घालून प्यावा; तो विसर्पाचा नाश करितो.

४५ व्रण.

व्रणाचा दाह व सूज यांसः—कडूनिंबाचीं पानें पाण्यांत वांटून ऊन करून व्रणावर बांधावीं; म्हणजे सूज उतरून रक्तशुद्धि होऊन दाह शांत होतो. इतर उपायांपेक्षां हा उपाय सोपा असून गुणानें श्रेष्ठ आहे.

२ व्रण धुण्यासः—कडूनिंबाच्या पानांचा चतुर्थांश काढा करून त्यानें व्रण धुतल्यास व्रणाचें शोधन होऊन तो लौकर भरून येतां.

३ व्रण फुटल्यावर तो कडूनिंबाच्या पाल्याच्या व कडूपडवळाच्या पाल्याच्या काढ्यानें धुवावा आणि शोधन होण्याकरितां कडू-

निंबाचीं पानें व तीळ बारीक वांटून मधांत खलून तें त्रणांत भरावें; म्हणजे त्रणाचें शोधन होतें. नंतर त्यांत तूप भरून पट्टी बांधावी; त्रण भरून येतो. त्रण खोल असल्यास कडूनिंबाच्या बियांचें तेल व ज्येष्ठमध, रसांजन खलून वातीस लावून ती वात त्रणांत नित्य नवीं घालावी. कसलाही त्रण व नासूरही भरून येतें.

४ कसलाही त्रण धुण्यास व कुजक्या जखमा धुण्यास उत्तम काढाः—निंबाचीं कोंवळीं पानें २ भाग, वड, पिंपळ, उंबर, पायरी, नांदरूख, खैर, यांच्या साली, चिकणामूळ, दर्भमूळ हीं १-१ भाग, हिरडा, बेहडा, आवळकाठी हीं अर्ध अर्ध भाग घेऊन यांच्या चतुर्थांश काढ्यानें नित्य त्रण धुवून मग मलमपट्टी किंवा खोल त्रणांत मलम वातीस लावून किंवा तेलाची किंवा कल्कानें माखलेली वात त्रणांत बसवून पट्टी बांधावी; म्हणजे त्रण किंवा अग्निदग्ध त्रणही विन्धोक फार लौकर भरून येतो.

५ त्रणांत कृमि झाले असल्यासः—कडूनिंब, करंज, निर्गुडी यांच्या पाल्यांचा रस काढून त्रणांत घालून पट्टी बांधावी; कृमि नाश पावतात.

६ कडूनिंब, रुई, बाहवा, जाई, कण्हेर, सातवीण यांचे यथालाभ पाले घेऊन गोमूत्रांत वांटून त्रणावर लेप द्यावा किंवा त्रण धुवावा; म्हणजे कृमि नाश पावतात.

७ दुष्टत्रणाचें शोधन होणेस व भरून येणेसः—कडूनिंबाचीं पानें, दांती-मूळ, तीळ, निशोत्तर (तेड) यांचा कल्क कालवून त्रणांत भरावा व वर पट्टी बांधावी.

८ फुटून वाहणारे त्रण बरे होणेसः—त्रिफळ्याच्या काढ्यानें त्रण स्वच्छ धुवून त्यांत कडूनिंबाचा पाला बारीक वांटून भरून वर करंजाचें पान बसवून फडक्यानें बांधावें; लौकर बरा होतो. पथ्यः—तूपरोटी, वरण, अळणी, जोंधळ्याची भाकरी.

९ आंगंतुक व्रण, करटें व गळवें यांसः—कडूनिंबाचा पाला तेलांत भाजून तव्यांत राख झाल्यावर खलून व्रणांत मलम भरून वर पट्टा बांधावी.

१० कडूनिंबाचा पाला व ताळ खलून मधांत घोटून व्रण बांधल्यास चांगलें शोधन होतें. त्यांतच तूप खलून भरल्यास व्रण भरून येतो.

११ निंबाचीं पानें, दारूहळद, ज्येष्ठमध, ताळ, तूप, मध यांचें मलम कापडाचे वार्तिस लावून ती वात खोल गेलेल्या व्रणाच्या छिद्रांत घालावी आणि उथळ व्रणांत मलम लावून पट्टा बांधावी; तिळांचे बदली तिळांचें तेल घेतल्यासही चालेल.

१२ निंबघृतः—निंबाचा पाला, कडूपडवळाचीं पानें, जाईचा पाला, कुटका, हळद, दारूहळद, उपरसाळी, मंजिष्ठ, वाळा, मोर्चूद, ज्येष्ठमध, करजाचें बीं हीं सर्व समभाग नेऊन वांटून कळक करून त्याच्या चौपट तूप व तुपाच्या चौपट पाणी घालून कढवून तूप उरल्यावर गाळून ठेवावें. हें तूप बारीक तोंडाच्या व्रणांत, मर्मस्थानचे व्रणांत, सतत वाहणाऱ्या व्रणांत, खोल गेलेले ठणकणारे व फार दिवसांचे नार्डीव्रणांत या मलमाचा उत्तम उपयोग होतो.

१३ नुसता कडूनिंबाचा पाला मधांत खलून लावावा; व्रणाचें शोधन होतें.

१४ कृमि, कंडू, ठणका यांसः—कडूनिंबाचीं पानें, वेखंड, हिंग, तूप, मांठ, सेंधव यांचा धुरी व्रणास द्यावा. कृमि भरून कंडू व ठणका जातो.

१५ व्रणादिकांवर निंबकल्कः—कडूनिंबाचीं पानें पाण्यांत वांटून व्रणावर लेप करावा. व्रणाचें शोधन होऊन भरून येतात.

लासूर (हाड्या व्रण).

१६ लासूर भरून येणेसः—कडूनिंबाच्या बियांचे तेलाची वात घालावी. दि. ७।१४ हटवून भरून येते.

१७ निंबपत्रें व तीळ वांटून किंवा मधांत खळून जखमेंत भरल्यास जखमा भरून येतात. दि. ३।५।७ किंवा तुपांत खळून भरावें.

१८ निंबपत्रें, तूप, मध, दारूहळद, जेष्ठमध, तीळ, समभाग घेऊन घोटून सर्व मलम तयार करून जखमेवर लेप करावा; किंवा वातीस लेप करून ती वात जखमेंत घालावी. शुद्ध होऊन जखमा व व्रण भरून येतात. दि. १५।७।१४.

१९ कडूनिंबाचीं पानें, तीळ, दंतीमूळ, तेड, सैंधव, सर्व समान घेऊन वांटून कल्क, मधांत मिसळून लेप किंवा तो कल्क वातीस लावून ती वात व्रणांत घातल्यास दुष्ट व्रणही शुद्ध होऊन भरून येतात. दि. ७।१४.

२० निंब, शमी, चमेली, रुई, सातवीण ह्यांचीं पानें, कणेरीचें मूळावरील साल सर्व समान घेऊन वांटून गोमूत्रांत शिजवून त्यानें घाव किंवा व्रण धुणें अथवा पोटास बांधणें अगर धार धरणें वगैरे सोसेल तसा उपयोग केल्यास दुष्ट व किडे पडलेलेही जुने व्रण जातात. दि. ७।१४.

४६ वृश्चिक—दंश.

१ विंचू चावलेल्या बाजूच्या कानांत कडूनिंबाचा पाला चिलम्यांत घालून ओढून तोंडांत धूर घेऊन सोडावा. फुलाचा धूर जास्त गुणदायक आहे. दंशस्थानीं बियांचें तेल चोळावें

४७ शीतपित्त.

१ कडूनिंबाची साल, गुळवेल, हळद, घमासा, ह्या प्रत्येकाच

काढा किंवा सर्वांचा काढानिकाढा निवार्यावर मध घालून वेतल्यास शीतपित्त जाते. दि. ३.

२ तुपांतून निंबाचीं पानें आणि आवळ्याचें चूर्ण समभाग खावें. म्हणजे क्षत, विस्फोट, शीतपित्त, कंडु हीं जातात. दि. ३।५।७.

३ कडूनिंबाची साल, गुळवेल, हळकुंड, धमासा, ह्यांचा काढा शीतपित्तावर जीवन देणारा आहे.

४८ शूल.

१ शूल व आम्लपित्तासं पंचनिंबचूर्णः—निंबाची साल, पानें, फुलें, फळें, व मूळ यांचें समभाग चूर्ण एक भाग, वरधारा चूर्ण २ भाग, सातूचूर्ण १० भाग; यांत साखर चतुर्थांश घालून दर वेळीं २ तोळे चूर्ण खावें. दि. ७।१४.

२ कडूनिंब, बाहवा, ज्येष्ठमध, त्रिफळा, यांचा काढा मध घालून प्यावा. रात्रीं निकाढा प्यावा. दि. ७ पोटशूल व दाह जाईल.

३ वातपित्तज शूलासः—कडूनिंबसाल, धमासा, पित्तपापडा, सुंठ, कडूपडवळ पत्र, नागरमोथे, चिंच, या सर्वांचा बारीक कल्क (चटणी) करून त्यासमान साखर घालून दरवेळेस २ तोळे सुमारें घेऊन खावें. वातपित्तशूल राहतो. दि. ३।७.

४९ श्लेष्मा.

१ कडूनिंबाचा पाला वांटून मस्तकीं बांधावां,

५० सर्पदंश.

१ सर्पाविषासः—प्रथम सर्प चावला किंवा नाही याची परीक्षा करण्याकरितां निंबपाला खाण्यास द्यावा. किंवा मिरच्या अगर मांठ खाण्यास द्यावें. कडू, तिखट किंवा खारट न लागल्यास सर्पदंश झाला आहे, असें समजून भग कडूनिंबाचा पाला कडू लागेपर्यंत खाण्यास द्यावा; किंवा पाल्याचा रस पोटभर पाजावा; ओक्तांच

विष उतरले. दंशस्थानीं रक्त आलें किंवा नाही तें घहावें व दंश-स्थानापासून चार बोटे घट्ट दोरी किंवा पट्टी बांधावी. त्या इसमास सहा तास निजुं देऊं नये, विटाळशीची सावली पडूं देऊं नये आणि त्यास जेवूंही घालूं नये.

२ सर्पविष न बाधण्यास:—नित्यनेमानें कडूनिंबाचीं पानें खावीं; म्हणजे सर्प-विष-बाधा होत नाही.

५१ सूज.

१ दाहयुक्तसुजेवर:—कडूनिंबाचीं पानें वांटून बांधावी; रक्त-दोष व दाह कमी होतो.

२ बाळंतनिंबाची साल, पुनर्नवा (घेटोळी) मुळी, कडूपडवळ, गुळवेल, सुंठ, कुटकी, दाखहळद, बाळहिरडे यांचा निकाढा घेतल्यास सर्वांगाची सूज, नाळगूद, उदर, खोकला, शूल श्वासासह पांडुरोग यांचा नाश होतो. दि. ७।१४. पथ्य:—ऊन पाणी प्यावें व हलकें अन्न खावें. तेल, तिखट, आंबट वर्ज्य.

३ कडूनिंब, कुडा, रुई, शिरस, तेड, एरंडपानें, हीं धाण्यांत कढवून त्याचा वाफारा सुजेस दिल्यास दुष्ट सूजही जाते. वाफारा दिल्यावर निव्यांत रहावें.

४ कडूनिंबसाल, रुईचें मूळ, वसूमूळ, ह्यांच्या काढ्यानें शेकावें. सूज जाते.

५ कडूनिंबसाल, त्रिफळा, कडूपडवळ, अडुळसा, यांच्या काढ्या-निकाढ्यांत गुग्गूळ घालून प्याल्यानें सूज जाते. दि. ३।७.

५२ स्त्री-रोग.

१ प्रसूत स्त्रीस:—पहिल्या दिवसापासून कडूनिंबाचा (बाळंत-निंबाचा) पाला घेऊन त्याचा पाणी घालून वांटून अंगरस गाळून ४।५ तो० पर्यंत शक्ति पाहून द्यावा; म्हणजे गर्भाशयाचें संकोचन

होतें; विटाळ साफ जातो; गर्भाशय व त्याच्या आजूबाजूची सूज जाते; ताप येत नाही; भूक लागते; कदाचित ताप आला तर कम जोर येतो; शौचास साफ होतें. या प्रकारांत आणखी एक फायदा होतो तो असा की, निंबाचा कांहीं अंश आईच्या स्तनांतील दुधांतून मुलाच्या पोटांत गेल्यामुळे त्याची प्रकृति निरोगी राहते. बाळंतिणीच्या शारिरस्नानाकरितां पाणी तापवितांना त्यांतनिंबाचे डाहाळे घालून तापवून त्या पाण्यानें प्रक्षालून न्हाऊं घातल्यास फार हितावह होऊन घामोळें वगैरे त्वग्रोग होत नाहींत. कडूनिंबाच्या झाडाचा अनेकप्रकारें बाळंतिणीला उपयोग होतो, म्हणून त्यास 'बाळंत-निंब' म्हणतात.

२ स्त्री बाळंत होतांना शिवण फाटून व्रण झाल्यास निंबाच्या पाण्याच्या काढ्यानें दोन दोन तासांनीं धुऊन निंबाच्या बियांच्या तेलाची घडी बसवावी. व्रण त्वरित भरून येतो.

३ योनि-शूळसः—निंबोण्या व एरंड्या सोळून वांटून गोळी करून योनींत ठेवावी अथवा लेप द्यावा.

४ धुपणीसः—कडूनिंबाच्या सालीच्या रसांत जिरें, खर्डासाखर यांची पूड घालून सकाळ संध्याकाळ अर्धी वाटी रस पाजावा. दिवस ७.

५ धुपणीसः—कडूनिंबाच्या पाण्याचा रस मध घालून दहा तोळेपर्यंत द्यावा. कफज-धुपणीस उत्तम आहे.

६ बाळंतरोगावर उपचारः—जुनाट निंबाची अंतरसाल घेऊन कुटून तीन घागरी पाणी राहिल असा हंडा किंवा डेरकें घेऊन त्यांत कुटलेली साल व पाणी घालून झांकण ठेवून दोन कढ येईपर्यंत तापवून बाळंतरोगी स्त्रीस बाजेवर निजवून एका तपेल्यांत आधण आलेल्या पाण्यापैकी १ घागर पाणी घालून तपेलें स्त्रीच्या उशाखाली

उघडे ठेवून वाफ मस्तकास लागूं घ्यावी. थोड्या वेळानें मस्तकाखालचें तपेलें पाठीखालीं ठेवून दुसरें तपेलें पाणी भरून उशाखालीं ठेवावें. त्याची वाफ संपल्यावर कमरेखालचें तपेलें घायागतीं ठेवून तिसरें तपेलें उशागतीं ठेवावें. याप्रमाणें ७ रात्रीं हा प्रयोग करून घाम पुसून निजवावें. वाफारा देतांना बाजल्यावर पातळ कपडा घालून ख्रास जाड पांघरूण घालावें; म्हणजे घाम लौकर व पुष्कळ येईल. यानें बाळंतरोगापैकीं मुख्य जो वात तो निघून जाऊन आराम वाटेल. पथ्यः—दूधभात व दूधच प्यावें.

७ सुधागड तालुक्यांत पडघोळी या नांवाचें एक खेडेगांव आहे. त्याठिकाणीं वे. रा. विष्णुभट हे उत्तम ज्योतिषी, मांत्रिक व वैद्य असल्याचें सुप्रसिद्ध आहे. त्यांचे बाळंत व क्षयरोगावरील अत्यंत गुण देणारें औषधः—एक २।३ शेर पाणी मावेल असें मोठें मडकें झांकणासह घ्यावें. मडक्यांत कडनिंबाचा पाला तोंडापर्यंत भरून त्यावर झांकण ठेवावयाचें व मग तें मडकें चुलीवर ठेवून त्याच्याखालीं जाळ लावावा. खालील आंचानें मडक्यांतील पानांची राख झाली म्हणजे, तें मडकें चुलीवरून उतरून त्याची राख फेकून देऊन तें पालथें घालून ठेवावयाचें. याप्रकारें काढ्याकरितां मडकें तयार झालें म्हणजे त्यांत पाऊणशेर पाणी घालून सुंठ १ तोळा, दालचिनी १ तोळा, व जिरे १ तोळा हीं द्रव्यें घालावयाचीं काढा मंदाशींवर शिजवून सुमारें ४।५ तोळे उरलां म्हणजे तो कोमट असतांना प्यावा. निकाढा घेणें नाहीं. आतां हें औषध चालू असतां रोग्यानें पदार्थ खावयाचे ते खालीं लिहिल्याप्रमाणेंः—भात, गाईचें दूध, दही व ताक, आल्याची चटणी, फेणी, एखादी सौम्य भाजी तुपाच्या फोडणीची व शेंदेलोण; पाणी थंड प्यावयाचें. याप्रमाणें हा काढा प्रकृतीमानाप्रमाणें १४ अगर २१ दि. घ्यावा.

८ स्त्रियांचें मुखस तेज येणेस:—निंबाचीं पानें, बाळहिरहे^१ लोध, करंजाची साल, डालिंबफळाची साल, ह्यांचें चूर्ण वाळ्याच्छ काढ्यांत घोटून लावावें. मुख तेजदार व सुंदर दिसतें.

९ स्त्रिस दूध अर्धीक येऊं लागल्यास कमी करणेस:—कडू-निंबाची साल, त्रायमाण, गुळवेलें, कडुपडवळ, लिफळा, आवळीकात, यांचा काढानिकाढा घावा. दि. ३।७. खास दोष जातात.

५३ क्षुद्ररोग-अलस.

१ कुजलेला चिखल पायास लागल्यामुळें पायाच्या बोटाच्या सांध्यांतील कातडी कुजताति, खाज सुटते, आग होते त्यास अलस म्हणतात.

उपाय:—कडूनिंब, कडुपडवळ, मनशील तेलांत खलून लावावें.

REFBK-0004774

